

OBLAČILNA KULTURA AGRARNEGA PREBIVALSTVA V 19. STOLETJU*

O noši slovenskega agrarnega prebivalstva v 19. stoletju so znana, vsaj za nekatera območja, še kar številna pričevanja, vendar večinoma enostranska. Slikovno in pisno gradivo prikazuje, prav tako kot ohranjena oblačila in oblačilni dodatki zvečine le praznjo, predvsem kmečko* žensko in moško nošo. O obleki podeželskih obrtnikov in delavcev so na voljo redke upodobitve iz prve polovice 19. stoletja in nekaj številnejše fotografije iz konca 19. stoletja. Podobno velja za otroško nošo, ki je nekajkrat upodobljena, opisana pa pravtako izjemoma (npr. Levstik, str. 101, 102).

Že v krajevnih, kaj šele pokrajinskih opisih je noša nenatančno in glede na oblačilne značilnosti manjših območij zvečine le posplošeno opisana. Opisi noš iz druge polovice 19. stoletja so, razen redkih izjem, le deloma pričevalni, ker so povzeti po opisih iz prve polovice 19. stoletja in pogostoma predelani. Upodobitve noš so, če izvzamemo pičle skupinske upodobitve, le unikatni in bržkone reprezentativni primerki moške in ženske obleke.

V muzejskih zbirkah ohranjena oblačila so na splošno zbrana po estetskih kriterijih, prevladujejo posamezni kosi, kompletov je malo (Makarovič, Zbirka, str. 70). In končno so v celotnem gradivu malokrat povsem določno opisani oblačilni razločki med revnejšimi in premožnejšimi in le nekajkrat razlike med praznjo in delovno nošo ali med zimsko in letno obleko in obleko mlajših in starejših ljudi.

Takšna pričevanja o slovenski kmečki noši so bila doslej deloma upoštevana v obravnavah posameznih oblačilnih kosov (npr. Ložar, Rokavci; Makarovič, Srajce) in temeljnem pregledu slovenske ljudske noše (Ložar, Noša). V samostojnih in bolj celostno zastavljenih delih so upoštevani poleg naštetih še drugi pričevalni podatki o oblačilni kulturi v prvi (Baš, Kultura) in tudi drugi polovici 19. stoletja (Makarovič I, Makarovič II).

V naslednjih poglavjih navajam kar najbolj strnjen oblikovni in vsebinski pregled oblačilne podobe kmečkega in deloma tudi drugega podeželskega prebivalstva. Poudarjam, da sem v tem pregledu na podlagi danih in med njimi pretrežno osamljenih pričevanj, lahko orisala le posplošene vzorce oblačenja in raznih drugih sestavin oblačilne kulture v agrarnem okolju 19. stoletja.

- I. Tipološka in pokrajinska opredelitev noše
- II. Okoliščine oblačilnih sprememb
- III. Posebni dejavniki oblačilnih sprememb
- VI. Oblačilni pomeni in funkcije
- V. Glavna družbena in gospodarska gibalna razvoja noše

I. Tipološka in pokrajinska opredelitev noše

Spričo intenzivnejših družbenih in gospodarskih sprememb je bil razvoj slovenske kmečke noše v 19. stoletju zelo razgiban. Po oblikovni plati se razkriva noša dveh različnih videzov: na prehodu v 19. stoletje in približno do sedemdesetih let 19. stoletja so še vedno opazne večje razlike v noši prebivalcev posameznih pokrajin in nekaterih

* Zato je tudi v pričujočem besedilu večinoma govor o kmečki noši in manj o oblačenju drugega agrarnega prebivalstva.

manjših območij. Razločki v krojih moških in ženskih oblačil, blagu in barvah obleke so še očitnejši v primerjavi s sočasno meščansko nošo. Od srede 19. stoletja pa so se razlike v noši, ki so že na zunaj razločevale prebivalce posameznih območij, postopno zmanjševale. Proti koncu 19. stoletja je prevladal podoben, če že ne poenoten oblačilni videz skoraj na vsem slovenskem ozemlju.

Tako kot v kmečki noši prejšnjih stoletij se kažejo tudi v noši 19. stoletja poteze posameznih oblačilnih slogov. V noši prve polovice 19. stoletja so izpričane tudi nekatere podedovane sestavine iz prejšnjih stoletij. Poleg oblačil, ki sodijo še po sredi 19. stoletja med starodavnejše kulturno imetje (npr. kožuh iz ovčje kože, sl. 16; plašč iz ličja) in izpričujejo srednjeveške (npr. istrsko žensko srajčno oblačilo, sl. 3) in baročne prvine (npr. škornji z zavihami, sl. 2, nizki čevlji s peto in okrasno sponko, vezeninska ornamentika, sl. 16, se pojavljajo tudi sodobnejša, iz mestne mode prevzeta oblačila. Med njimi so bili nekateri oblačilni kosi prevzeti neposredno (npr. bidermajerski moški plašč z enim ali dvema večjima ovratnikoma (sl. 17), priležno krojena ženska žlahtna jopa" (Kordesch, str. 4), „špenzer" (Goldenstein, sl. 9), drugi pa so bolj ali manj predelani, vendar ne toliko, da ne bi spoznali moških in ženskih oblačil, krojenih pod vplivom empirske (visoko krojeno krilo z modrcem, visoko krojene moške hlače in kasnejše bidermajerske mestne oblačilne mode (npr. klobuk z visokim oglavjem in ozkimi kraji, stoječ in poškrabljen srajčni ovratnik (Makarovič II, str. 21) in ugotovili bolj ali manj izrazitih prvih historičnih oblačilnih slogov.

Pri izbiranju kriterijev za tipološko opredelitev noše se je pokazal prav za 19. stoletje kot najustreznejši oblikovni, krojni kriterij. Predvsem na podlagi krojev in nekaterih dodatnih oblačilnih sestavin se kaže približno do sedemdesetih let 19. stoletja vrsta pokrajinskih in tudi krajevnih razlik v kmečki noši. Po sredi in zlasti proti koncu 19. stoletja pa je, kot rečeno, vsaj oblikovno izpričan enotnejši oblačilni videz v večjem delu slovenskega ozemlja.

Nekako do sedemdesetih let 19. stoletja razlikujemo na podlagi krojev ohranjenih oblačil in upodobljenih moških in ženskih noš tri poglavitne tipe noš. V glavnem so bili razširjeni na alpskem, panonskem in primorskem območju. Zato jim pravimo alpski, primorski in panonski oblačilni tip, čeravno sega na primer noša alpskega tipa na skrajnih mejah v primorski in panonski svet. Tako kot med nošami posameznih oblačilnih območij ni ostrih meja, so marsikje tudi pri nošah mejnih območij opazni oblačilni vplivi mejašev. V tej zadevi so poučna nekatera pričevanja. Pri opisu prekmurske noše iz leta 1820 je na primer omenjeno, da nosijo prebivalci ob Muri po zgledu svojih štajerskih sosedov črn kožuh do ledij, prebivalci okoli madžarskega kraja Šalovci pa po madžarski šegi kratek, bel in okrašen usnjen kožuh (Csaplovics, str. 76). O vzhodni Slovenski Štajerski obstaja podatek za leto 1845, da so nosili Podravci in Haložani daljše srajce, tako kot zagorski Hrvatje, tisti prebivalci pa, ki so „bliže Nemcov, imajo skoro celo nemško obleč" (Krempf, str. 235). Najbolj vsestransko je opozoril na oblačilne in druge neizrazitosti v mejnih področjih opisovalec noše za gospostvo Krka na Koroškem leta 1838, kjer da „v dolini Gline kmet ni ne Slovenec ne Nемец, nima ne te niti one ljudske noše, nima značaja tega niti onega" (Krka).

1.1. Alpski tip noše (alpsko oblačilno območje)

Podobno krojeno obleko so splošneje nosili približno do sedemdesetih let 19. stoletja na Gorenjskem, Koroškem (pri Zilji, v Rožu, Podjuni, Kanalski in Mežiški dolini), Notranjskem in Dolenjskem nekako do Kostanjevice, na Primorskem (razen v Slovenski Istri in nekate-

rih vaseh okoli Trsta) in na Slovenskem Štajerskem (razen v vzhodnem delu). Čeprav imajo poglavitna moška in ženska oblačila navedenih območij enak osnovni kroj, se kažejo pri posameznih nošah v raznih predelih večji in manjši razločki. Opaznejši so predvse v ženski noši, moška noša je precej podobna na vsem alpskem oblačilnem območju. Za žensko nošo na alpskem oblačilnem območju je značilno dolgo in široko krojeno krilo z modrcem (sl. 1), za moško pa oprijete ali ohlapne, toda krajše, nekako do pod kolen segajoče hlače (sl. 2).

Pri orisu moške in ženske noše so upoštevani poleg upodobitev in ohranjenih oblačilnih kosov tudi pisni viri, ki na splošno prikazujejo nošo v okolici mest in trgov, na območju okrajnih gospod, nabornih okrajev, župnij in pokrajin. Največ pričevanj je za posamezna leta v obdobju od leta 1811 do leta 1844. Zaradi nazornejše predstave o obsegu tega krajevno določenega gradiva navajamo po posameznih pokrajinah kraje, odkoder izvira.

Koroško: Dobrla vas, Kapla — Zgornje in Spodnje Jezersko; Krka (upoštevani so podatki za dolino Gline), Osoje, Pliberk, Podklošter, Rožek, Šmohor; Vetrinj, Mežiška dolina, Slovenj Gradec; **Gorenjsko:** Bohinj, ljubljanska predmestja: Krakovo, Šiška, Tomačevo; Smednik, Škofja Loka; **Dolenjsko:** Boštanj, Kostanjevica, Mirna, Ribnica, Ruperčvrh, Stična, Trebnje, Višnja Gora, Žužemberk; **Notranjsko:** Bistra, Idrija, Planina, Polhov Gradec, Postojna, Senožeče, Snežnik, Vremska dolina; **Slovensko Štajersko:** Brestanica, Fala, Hrastovec, Jarenina, Konjice, Podsreda, Ravno polje pri Ptuj, Slivnica pri Mariboru, Studenica, Savinjska in Šaleška dolina; **Tržaška okolica:** Znani so le posplošeni opisi noše v vaseh okoli Trsta; **Goriško:** Vipava; **Benečija:** Špeter Slovenov; **Rezija:** Posplošeni opisi rezijanske noše;

Na podlagi gradiva o moški in ženski noši v teh pokrajinah navajamo kar najbolj strnjen pregled posameznih oblačil in oblačilnih dodatkov (nadrobnejšo obdelavo glej: Makarovič I, str. 62—355).

Žensko nošo sestavljajo poleg belih, nekako do pasu segajočih rokavcev, večinoma dolgo krilo z modrcem in različna pokrivala, obuvala in vrhња oblačila. Razlike se kažejo v krojih rokavcev in predvsem v dolžini ter gubanju kril in v pokrivalih.

Rokavci so bili na vsem območju žensko delovno in praznje oblačilo, ki je spredaj do konca ali le do sredine prerezano (sl. 1). V gradivu se nekajkrat omenja pri rokavcih drobno počez rahlo prešito gubanje (Brestanica, Bohinj, Ruperčvrh), ki ga poučneje kažejo ohranjeni rokavci (npr. SEM, inv. št. 9301) in upodobitev Kranjice leta 1838 (Goldenstein, sl. 18). Okrasni pomen imajo tudi modri tkani trakovi na ozkem pokončnem ovratniku, ozkih manšetah (sl. 1) in ponekod tudi na ramenih, kot pričajo npr. rokavci iz Žabnic v Kanalski dolini (Deklica, str. 215 in sl. XXI). Poleg navadnih gumbov so rabili za zapenjanje tudi okrasno oblikovani kovinski gumbi. Rokavci so bili vedno krojeni iz belega blaga, npr. iz tanjšega praznjega ali debelejšega grobega hodnega platna za delavnike ali iz tovarniških bombažnih tkanin, perkala in muslina, za praznje dni.

Predvsem mandrijerski praznji rokavci so bili vsaj že sredi 19. stoletja vezeni z belo bombažno nitjo (Zupančič, str. 121), kot kažejo ohranjeni rokavci iz konca 19. stoletja (sl. 15). Posebnost v izvedbi ovratnega dela kažejo ziljski rokavci, ki imajo večji, z drobnimi naborki obdan ovratnik (Šmohor, sl. 7).

Spodnje krilo se redkokdaj omenja, na primer leta 1812 za naborni okraj Fala (Fala), kjer je zapisano, da je telo „spačeno zavoljo množine spodnjih kril“ (Baš, Opisi, str. 34) in za Ziljanke leta 1838, da nosijo čez kolena segajoče spodnje krilo, ki se pri plesu spodaj pogete skupaj s trakcem (Šmohor).

Sl. 1. Kmečka ženska pražnja noša, Škofja Loka, leta 1838 (Goldenstein)

O krojih spodnjih kril so poučnejša ohranjena krila iz druge polovice 19. stoletja. To so na pas krojena in v pasu drobno nabrana krila iz grobega ali finejšega domačega platna in tudi iz kupljenih belih bombažnih tkanin; pražnja so okrašena z belo ročno ali strojno vezeni- no, ročnimi ali strojnimi čipkami.

Krilo z modrcem sestavlja v pasu prerezano in drobno nabrano ali tudi v dolge gube položeno in večinoma do gležnjev segajoče krilo, ponekod, npr. pri Smedničankah (Makarovič II, sl. IX) in nekaterih Štajerkah (Pajek, str. 213) s krajšim, splošneje pa do pasu segajočim modrcem (sl. 2). Krojno različico pomeni kratko, približno do kolen segajoče krilo Ziljank (sl. 7). Kratko krojena krila so vsaj že leta 1815 nosile tudi Dolanke v jugovzhodnem delu Slovenskih goric (Hrastovec: Dolanci).

Krila so bila krojena iz doma pridelanih tkanin, to je iz črno, modro ali rjavordeče barvane- ga in tudi nebarvanega platna, iz črne, rjave, modre oziroma temno modre, rdeče in zele- ne raševine ali mezlana, iz sivega, črnega, rjavega in modrega sukna, tudi iz grobega suk- na in rdeče-belo progastega blaga, tkanega iz turške in iz bele domače preje (Kordesch, str. 284). Že pred sredo 19. stoletja so pražnja krila in krila premožnejših kmetov krojena tudi iz tovarniških tkanin; na primer iz temnega, rdečega, zelenega in modrega volnenega blaga, dalje iz cica, rožastega cica, cajga, belega ali vzorčastega perkala, kambrika in tudi raznobarvnega kambrika, katuna, temno modrega kamelota, nankinga, zelenega ali črne- ga muslina, špangoleta in škotskega blaga. Temna enobarvna krila iz mezlana, raševine ali tudi platna in cajga so bila spodaj, predvsem na Gorenjskem in v delu Slovenskega Šta- jerskega zarobljena z zelenim ali modrim, za dlan širokim, večinoma svilenim trakom

(Podsreda), mandrjere pa so imele poleg zelenih tudi rdeče trakove (Zupančič, str. 21). Ohranjena krila iz druge polovice 19. stoletja imajo nad robom krila našite ožje žametne trakove (npr. SEM, inv. št. 6760).

V prvi polovici 19. stoletja so bili modrci večinoma krojeni iz drugačnega blaga kot krilo. Poleg domačih tkanin so bile cenjene tudi tovarniške: kambrik in rožasti kambrik, cajg, damask, volнено blago, pikčast menčester, svila in brokat. Zlasti brokatni modrci so bili okrasno pošiti ob robovih in po šivih z ozkimi črnimi žametnimi trakovi (npr. Goldenstein, sl. 18; npr. SEM, inv. št. 800).

Pod vplivom mode so vsaj ponekod krila razširjali obroči (Trdina I, str. 166), kar pa so kmečkemu modnemu oblačenju nenaklonjeni sodobniki ostreje obsojali kot druge, manj opazne modne vplive (Globočnik, str. 289–290).

Med pokrivali se največkrat omenja **peča**. To je štirikotno in na glavi v trikot preganjeno pokrivalo iz finega belega platna, muslina, perkala in batista. Poleg bele vezenine, s katero so bile peče okrašene na vsem območju, se osamljeno omenja leta 1814 tudi črna cvetlična vezenina (Slivnica). Znanih je več načinov zavezovanja: poleg preprosto položene peče tudi na vrhu glave ali na tilniku (sl. 1, 8, 17). Peča je bila najbolj razširjeno delovno in praznje pokrivalo, ob cerkvenih praznikih in tudi posvetnih prireditvah (npr. ljudskih veselicah, Zarnik, št. 334). Peče „z mrežami in zobci“ so izdelovale še leta 1870 šivilje v Višnji gori (Trdina I, str. 21).

Ženske so navadno nosile pečo samostojno, ponekod pa tudi z drugimi pokrivali. V delu Kranjskega so jo pokrile čez večjo **avbo** in jo zavezale pod brado (Kordesch, str. 108): po vsej verjetnosti so pečo nosile čez manjšo avbo ponekod na Štajerskem leta 1811 (Rogatec). V ljubljanski okolici so si ženske pozimi nadele najprej s kožuhovino obrobljeno **kapo**, čeznjo pa vrhu glave zavezale pečo (Kordesch, str. 4).

Ponekod na Štajerskem, na primer v nabornem okraju Fala in gosposki Jarenina, so nosile pečo in **klobuk** (Fala, Jarenina). Štajerke so klobuk poveznile čez pečo.

Na Koroškem (v Rožu, Podjuni, Mežiški in Kanalski dolini) so bile ženske pokrite z majhno priležno **kapo** z okrasnim zadnjekom na tilniku (Makarovič, Pokrivala, sl. na str. 95; npr. SEM, inv. št. 6234). Vsaj na območju okrajne gosposke Osoje so nosile tudi Slovenke čez kapo polsten **klobuk** z nizkim okroglim oglavjem in velikimi kraji (Osoje). V okrajni gosposki Dobrla vas so nosile hkrati kar tri pokrivala, podobno kot vidimo na upodobitvi kmečkega para iz Savinjske doline iz leta 1811 (Geramb, sl. 140). Čez kapo so nosile pečo in vrh peče klobuk (Osoje).

Med Koroškimi pokrivali je nekaj posebnega ziljski **pintl** (Šmohor), iz tankega platna v obliki manjše rute krojeno pokrivalo, obdano na sprednjem robu s pasom v drobne gube položenega blaga. Pod pintl so Ziljanke zavezale še pisano svileno ali bombažno ruto (sl. 7).

Zavijačka, ki se omenja leta 1838 kot posebno pokrivalo v Bohinju (Kordesch, str. 248), je bila znana v Zgornje Savski dolini tudi še konec 19. stoletja (npr. Benesch). Po vsej verjetnosti so jo še v začetku 19. stoletja nosile ponekod drugod na Kranjskem (Obleka, str. 73).

Poleti so hodile ženske ob delavnikih marsikje **bose** (Goldenstein, sl. št. 48) ali pa so bile obute tako kot je bilo v navadi ob nedeljah in praznikih, ko so šle k maši. Za Kranjsko (npr. Kordesch, str. 4, 40) se leta 1838 omenjajo nižji **škornji**, v istem času so nosile škornje iz telečjega usnja tudi Idričanke (Idrija), dalje ponekod na Štajerskem (Hrastovec: Dolanci, Rogatec) in tudi na Dolenjskem (Heinko III, str. 214), Kostanjevica). Visoki čevlji, **vezivni**

čevlji ali podvezanke so v prvi polovici le redkokje izpričani (npr. Jarenina). Pod vplivom meščanske obutve krojeni čevlji so se splošneje razširili do konca 19. stoletja po večjem delu alpskega ozemlja. Izjemo pomenijo kraji okoli Trsta in na Goriškem. Tam so bili še vedno v navadi, podobno kot v prvi polovici 19. stoletja, nizki čevlji (sl. 8).

Poleg rdečih so ženske obuvale tudi bele **nogavice**, pletene iz domače volne in tudi že iz bombaža. Ponekod na Štajerskem (Slivnica, Jarenina), Koroškem (Rožek) in na Notranjskem (Senožeče) so bile v navadi poleg rdečih in belih tudi modre nogavice.

Na pas krojen in pod pasom drobno nabran **predpasnik** je znan kot dopolnilo praznji in delovni ženski noši na vsem alpskem območju, razen v Osilnici (Kordesch, str. 320). Prevladovali so dolgi, do roba ali nekoliko nad rob krila segajoči predpasniki (sl. 1, 8).

Izjemo pomeni prav tako kot krilo, nekako do kolen segajoč in v drobne gube položen predpasnik Ziljank (sl. 7).

Poleg belih se omenjajo črni, modri in svetlo modri, rožasti, pisani in beli predpasniki z drobnimi belimi ali raznobarnimi cvetličnimi vzorci. Krojeni so bili iz belega ali modro barvanega domačega platna, modrega ali črnega, škrobljenega in glajenega, tudi potiskanega platna, finega temno modrega in bleščečega glajenega platna, dalje cajga, cica, katuna, svile, tafta in tula.

Ovratna ruta je bila znana med oblačilnimi dodatki na vsem alpskem oblačilnem ozemlju. Tako sklepamo po pisnih pričevanjih. Na upodobitvah noš pa velikokrat manjkajo rute, vsaj pri delovno opravljenih ženskih (Goldenstein, sl. št. 48). K brokatnim, že tako okrasnim modrcem, večinoma niso nosile naprsnih rut. Rute so bile narejene iz platna in barvanega platna, damaska, kambrika, volne, svile. Poleg rdečih, rumenih, svetlih, rožastih in vzorčastih rut se omenjajo pisane bombažne ali svilene, progaste bombažne in rožaste iz rdečega grobega sukna. Razen Ziljank, ki so si trikotno preganjeno ruto polagale čez prsi in si jo zavezovale zadaj (sl. 7), so si na ostalem alpskem ozemlju polagale ruto okoli vratu in po prsih.

Poleg kovinskih **pasov** iz kositra, medenine in redkeje iz srebra (Heinko III, str. 214), so bili v navadi tudi usnjeni pasovi s kositrnimi ali srebrnimi zakovicami (Kordesch, str. 40). Kot pričajo tudi ohranjeni primerki so bili umetelno vkovani tudi razni cvetlični vzorci (npr. SEM, inv. št. 2442), Ziljanke (Šmohor) in če lahko verjamemo osamljenemu podatku, tudi nekatere Štajerke, so obešale okoli pasu (Pajek, str. 215) usnjen, s pavovimi peresi vezan pas (npr. SEM, inv. št. 5981). Pasovi so rabili za obešanje ključev ali noža (Russ, sl. 140), ponekod na Dolenjskem še leta 1870 (Trdina, str. 264), v ruperčvrski gosposki so si z njim tudi spodrecale krilo, vsaj tako piše leta 1838 v edinem viru o taki rabi (Ruperčvrh).

Ob hladnejših dneh so bila v navadi različna vrhnja oblačila, nekatera so sodila tudi k letni praznji noši. Poleg oprijeto krojene daljše **jope** (Kordesch, str. 248), je bil vsaj na Kranjskem v prvi polovici 19. stoletja razširjen tudi **špenzer**, oprijeta do pasu segajoča jopa (Goldenstein, št. 9). Jope so bile krojene iz modrega in črnega sukna, črnega in rjavega grobega sukna (npr. Podsreda), dalje iz flanele, špangoleta, kambrika in tudi svile. Do pasu krojeni špenzerji so pogosto, kot pričajo ohranjeni primerki iz črnega, temnorjavega in temnomodrega sukna (npr. SEM, inv. št. 9258), dalje rožastega cica, cajga, žameta in platna (npr. SEM, inv. št. 2869). Predvsem črne in rjave suknene jope so bile včasih podložene z rdečim (Kordesch, str. 4) ali modrim blagom (Dobrla vas).

V posplošenih podatkih o noši se zlasti za Gorenjsko večkrat omenjajo **kožuhi** (sl. 17). Stvarnih, na posamezna območja vezanih pričevanj pa je malo. Zato sklepamo, da so le

redke in med njimi verjetno bogatejše ženske pozimi nosile črn ali bel kožuh iz ovčje kožuhovine, po osamljenem podatku pa tudi iz kože govejih repov ali kastriranih ovnov (Slivnica).

Peščica virov o **pričeski** priča, da so starejše in mlajše ženske spletale lase v eno ali dve kiti in po podatku za ljubljansko predmestje iz leta 1838, lase razčesavale v prečo po sredini glave (Kordesch, str. 180). Vsaj za jugovzhodni del Slovenskih goric je sporočeno leta 1815, da so dekletom visele z rdečo turško prejo prepletene kite po hrbtu (Hrastovec: Dolanci). V Bohinju pa so poleg mlajših bržkone tudi starejše ženske nosile navzdol spuščene kite, kot pričata istočasni opis in upodobitev leta 1838 (Kordesch, str. 248). Po upodobitvah, na katerih se vidijo le nekoliko širši prameni las izpod pokrivala sklepamo, da so si ženske splošneje, kar potrjujejo tudi nekateri viri (Heinko III, str. 214), v kite spletene lase zvile okoli ali vrhu glave in jih pričvrstile z glavnikom (Goldenstein, sl. št. 18).

Še manjkrat kot pričeska so izpričani **trakovi** za lase. Dvoje, troje podatkov ne kaže sploševati. V Šiški so leta 1838 nosile nad čelom dva ozka, počezna trakova iz žameta (Kordesch, str. 180), v Savinjski in Šaleški dolini in na konjiškem območju pa prav tako v prvi polovici 19. stoletja dva črna žametna traka (Kreml, str. 214). Dekleta v jugovzhodnem delu Slovenskih goric so vsaj okoli leta 1815 imele privezane čez čelo štiri do pet svilenih trakov različnih barv, ki so viseli z enako dolgimi kitami čez hrbet. Trakovi so pričali o nedolžnosti dekleta — tisto, ki jo je zapravilo, ni smelo nositi trakov (Hrastovec: Dolanci).

Moško nošo sestavljajo poleg srajce, kratkih dokolenskih oziroma podkolenskih hlač in telovnika razna pokrivala, obuvala in druga dopolnila. Večje razlike med moškimi nošami so v glavnem le v hlačnih krojih. V večjem delu alpskega oblačilnega območja so bile v navadi oprijeto krojene hlače, pri mandrjerih v tržaški okolici pa podobno kot v Slovenski Istri ohlapno, hlamudravo krojene hlače.

Sl. 2. Kmečka moška pražnja noša, Smladnik, leta 1842 (Goldenstein)

Srajce so bile v vsem 19. stoletju krojene v dveh krojnih izvedbah, to je iz dveh stanov, prednjega in zadnjega, brez ramenskega šiva ali z ramenskim, trapezasto rezanim vstavkom, ki ločujeta prednji in zadnji del. Pri tej izvedbi srajce je značilno bogato gubanje na rokavih in pri vratnem delu (sl. 2). Tudi izvedba (Makarovič, Srajce, str. 43) ovratnika je bila različna. Nekatere srajce so imele ob vratu in zapestju ozek obrobek (sl. 2), druge pa manjši ali večji, koničasto ali zaobljeno krojen ovratnik. Vsaj že sredi 19. stoletja so ponekod moški nosili srajce z večjimi, trdo poškrabljenimi ovratniki (Heinko III, str. 378). Po osamljenem podatku so imele praznje srajce našite na ovratnem in manšetnem obrobku okrasne plave trakove (Slivnica) ali rdeče vzorčaste trakove, kot kažejo ohranjeni primerki. Srajce so bile krojene iz domačega grobega lanenega ali tudi konopljenega platna, za praznje dni pa iz finejšega platna, muslina, perkala in madapolana.

Oprijeto krojene **hlače** so segale navadno le do pasu, izjemoma so bile krojene tudi precej čez pas (Smlednik). Ob razporku na levi in desni hlačnici so se zapenjale z gumbi ali zavezovale s trakoma pod kolenom. Hlače so bile iz rjavega, črnega, sivega, redkokdaj belega sukna (Snežnik, Senožeče), dalje iz rjave raševine ali mezlana in črno barvanega platna ali iz črnega kozjega, ovčjega in po osamljenem podatku za ljubljansko okolico, tudi iz pasjega usnja (Kordesch, str. 4). Po podatku iz Slivnice pri Mariboru, leta 1814 naj bi moški nosili rumene usnjene hlače (Slivnica). Po osamljenem podatku pa so imeli leta 1845 hribovci okoli Šoštanja hlače iz domačega lodna, toda dolgo krojene (Musy, str. 47). Praznje irhaste hlače so bile ob zunanjih robovih in na sprednjem delu okrasno vezene s črno, dobro povoskano nitjo. Ohlapno krojene hlače tržaških okoličanov črne ali modre barve pa so bile spodaj zarobljene ali podšite z rdečim suknom (J. G. V., str. 50, sl. 3). Dolgo krojene „pantalone“ se na alpskem oblačilnem območju sredi 19. stoletja le izjemoma omenjajo, na primer za Ribnico leta 1842 (Heinko II, str. 378).

Telovnik je bil sestavni del moške obleke na vsem alpskem oblačilnem območju. Pri podobno krojenih telovnikih so bili manjši razločki le pri izvedbi ovratnega dela, ki je imel pokončni ali priležno krojen ovratnik (sl. 2, sl. 17). Kovinski in včasih tudi posrebreni gumbi, ki so prišiti enovrstno ali dvovrstno, so rabili za zapenjanje, pa tudi kot okras in znak premožnosti.

V prvi polovici 19. stoletja so bili telovniki pogosto krojeni iz rdečega in redkeje iz belega sukna (Senožeče); omenjajo se tudi grobo sivo in črno sukno, dalje črn, rdeč, črnoder, barvast in rožast menčester, rožast pike in cajg ter karirasto blago in druge tovarniške tkanine, na primer kitaj, potiskano platno, katun, kambrik, cajg, žamet in svila. Poleg naštetih barv se omenjata še sinje modra in zelena barva telovnikov.

Nekateri škrlatni telovniki so prešiti ob robovih in okoli vratu z okrasno vrvico zlate barve, kot priča poleg ohranjenih telovnikov tudi osamljen podatek za okolico Polhovega gradca, Dobrovo in Vrhniko (Kordesch, str. 420) in na Zgornjem in Spodnjem Jezerskem so bili vsaj okoli leta 1838 črni sukneni telovniki obrobljeni z zeleno obrobo (Kapla).

Vrhnja oblačila, kot so kratek jopič (špenzer) in daljši suknjič, suknja, plašč, kozuh, v različnem obsegu dopolnjujejo moško nošo na alpskem ozemlju. V gradivu so jopiči in suknjiči večinoma premalo natanko opredeljeni, zato tudi glavne podatke o obeh oblačilih povzemamo skupaj. Za **jopiče** in **suknjiče** se omenja temna, svetla, bela, rdeča, svetlo modra, modra, temno modra in črnosiva barva. Krojeni pa so bili iz sukna ali ovčje, domače volne, dalje grobega sukna, lodna, menčestra, flanele, raševine, platna, cajga in kalmuka. Med barvami iz sukna krojenih oblačil so znane bela, siva, modra, zelena, temno rjava, črnosiva in črnikasta, suknjiči iz grobega sukna pa so bili beli, sivi, ščukastosivi, rja-

vi, črni in črnorjavi, iz menčestra najpogosteje modri in iz mezlana tudi beli (npr. Ruperč-vrh).

Prav tako kot na telovnikih so bili za zapenjanje in za okras tudi na jopičih in suknjičih prišiti kovinski, včasih tudi roževinasti gumbi. Okrasnega pomena je bila tudi rdeča podloga, ki je nekajkrat omenjena pri črnih, modrih ali zelenih suknjičih (npr. Kordesch, str. 4). V virih se le malokrat omenja **suknja**, ki je segala, kot pričajo tudi redke upodobitve, nekako do srede meč ali gležnjev (Kordesch, str. 108). Suknje so bile krojene iz sukna, grobega in padovanskega sukna ter lodna. Poleg zelene barve se omenja še siva, rjava in kavnorjava barva sukenj. Natančneje pa so bile suknje iz svetlorjavega, rjavega, sivega, črnega ali zelenega sukna (Rožek, Slivnica, Rogatec), iz grobega sukna pa črne ali rjave barve (Postojna, Ravno polje), dalje iz lodna sive ali rjave barve (Osoje) in iz rjavega padovanskega sukna (Kordesch, str. 4). Pri rjavih suknenih in padovanskih suknhah se omenja tudi rdeča podloga (Heinko III, str. 213; Kordesch, str. 4).

Iz meščanske bidermajerske noše prevzet **plašč** je značilno krojen z enim ali dvema večjima ovratnikoma (sl. 17). Po posplošenih pričevanjih so bili plašči modre ali črne in črno-sive barve, nadrobneje pa iz sivega grobega sukna (Slivnica), svetlomodrega, črnega, sivega, temnozelenega ali rjavega sukna (Heinko III, str. 213; Kordesch, str. 420; Postojna).

Med pokrivali se na alpskem oblačilnem območju omenjajo poleg **klobukov** tudi **kape**. Splošneje razširjeni **klobuki** so bili dveh videzov: s širokimi kraji in nizkim oglavjem (sl. 2) ali višjim oglavjem in ožjimi kraji. Slednji so bili razširjeni predvsem na Koroškem (Šmohor, Vetrinj), pa tudi ponekod na Kranjskem (Stična, Postojna). Po vsej verjetnosti so kmalu po sredi 19. stoletja pomenili že staromodnejše pokrivalo (Levstik, str. 13).

Poleg črnih polstenih klobukov so v poletnem času nosili moški tudi svetle ali črne slamnike.

Kapa iz poljšjih kožic je v prvi polovici 19. stoletja izpričana le za okolico Polhovega gradca, Dobrovo in Vrhniko (sl. 17; Kordesch, str. 420). Bržkone so jih tedaj kot kasneje nosili tudi drugje na Kranjskem. Sredi 19. stoletja so bile v navadi tudi krznene (Lippich, str. 107) in z zelenim žametom obdane kape v ljubljanski okolici (Kordesch, str. 4) in pri tržaških okoličanih (sl. 3).

Kožuh je izrazito zimsko oblačilo in je bil razširjen predvsem na Kranjskem in Koroškem. Za prvo polovico 19. stoletja je v tej zadevi najbolj poučna Goldensteinova upodobitev moškega iz ljubljanske okolice, ki je oblečen v kožuh bele barve (Kordesch, str. 4). Pričevalnejši ohranjeni kožuhi so na hrbtnem delu vezeni z raznobarvno volno (sl. 16), redki imajo uvezeno tudi letnico (npr. SEM, inv. št. 9950), proti koncu 19. stoletja pa so prišli v modo tudi kožuhi, okrašeni z raznobarvnim usnjem (npr. SEM, inv. št. 1618).

Med obuvali so bili najbolj razširjeni **visoki škornji** z zavihami (sl. 2), razen ponekod na Štajerskem (Jarenina) in tržaški okolici, kjer so nosili **nizke čevlje** (J. G. V., str. 50). Na Koroškem (Pliberk, Dobrla vas) in na Štajerskem pa so nosili tudi visoke čevlje, podvezanke (Fala, Jarenina). Poredko se že v prvi polovici 19. stoletja omenjajo kot delovno obuvalo tudi **cokle** (Kapla); čeprav domnevamo, da so jih vsaj v vseh hribovskih predelih že tedaj, kot vemo za konec 19. stoletja, splošneje nosili (Makarovič, Zapiski). Do kolen ali nižje segajoče **nogavice**, so bile večinoma modre, bledomodre ali bele barve in pletene ali valjane iz domače volne. V virih se za razne kraje omenjajo tudi bombažne nogavice (Rogatec, Ravno polje). V Benečiji so obuvali moški poleg modrih tudi rdeče nogavice (Procesia, str. 103).

Na Koroškem (Goldenstein, sl. 23) in ponekod na Štajerskem so moški nosili pod klobukom dolgo, proti vrhu glave koničasto **kapo s cofom**. Ohranjene kape so tkane iz črne

svile z raznobarvnimi progami (npr. SEM, inv. št. 7853), v pisnih virih so izpričane tudi kosmate kape (Krempf, str. 235).

Za alpsko oblačilno območje so večinoma izpričane **ovratne rute**. Kvadratno krojene in okoli vrata trikotno preganjene rute so bile iz svile ali bombaža, določeneje iz cica, kambri-ka, pa tudi platnene in volnene, za Koroško (Dobrla vas) se omenja celo črna tančica. V nadrobnostih se omenjajo pisane svilene, bombažne in volnene rute, rdeča židana ruta, dalje navadna in posplošeno tudi rožasta ali raznobarvna ruta (npr. Kapla, Škofja Loka). Med dopolnili moške noše se le osamljeno omenja **trebušni pas ali opasica**. Tako za naborni okraj Rogatec leta 1811 volnen in za Zgornje in Spodnje Jezersko leta 1838 rdeč bombažni in svilen trebušni pas (Kapla). Na upodobitvi iz leta 1876, ki predstavlja moško nošo v Konjicah in Slovenski Bistrici pred sredo 19. stoletja, nosi moški preko hlač in suknjiča trebušni pas (Geramb, sl. 105). Po sredini 19. stoletja vsekakor redki pasovi so tudi že pred tem sodili v imetje premožnejših moških (Mencinger, str. 80).

V kakšnem obsegu so nosili moški ob delavnikih **predpasnike**, ne moremo ugotoviti. O tem vprašanju je na voljo le osamljeno pričevanje in sočasna upodobitev zimsko opravljene-nega moškega z modrim predpasnikom iz ljubljanske okolice sredi 19. stoletja (Kordesch, str. 4; Goldenstein, sl. št. 8).

Moški so imeli v glavnem enako **pričesko**, to je spredaj kratke, na tilniku pa nekoliko daljše lase (sl. 2).

1.2. Primorski tip noše (primorsko oblačilno območje)

V Slovenski Istri, Brkinih in nekaterih vaseh okoli Trsta (npr. Škedenj, v Bregu) je predvsem kroj ženskih oblačil bistveno drugačen kot na alpskem in panonskem oblačilnem območju.

Za žensko nošo jo značilno dolgo, v pasu neprezrezano oblačilo z rokavi in brez rokavov, za moške pa široke, nekako pod kolena segajoče hlače, kakršne so značilne tudi za tržaške mandrijere.

Noša primorskega oblačilnega območja je v pisanih in slikovnih virih 19. stoletja skromno izpričana. Med pričevalnejšimi viri iz srede 19. stoletja je le Goldensteinova upodobitev ženske in moške istrske noše iz leta 1838 in sočasni opis obeh noš (Kordesch, str. 72), dalje Tischbeinova upodobitev Škedenjke, leta 1842, Vidmarjev opis istrske noše, leta 1857 (Vidmar, str. 338) in upodobitvi tržaških in koprskih okoličanov iz druge polovice 19. stoletja (sl. v: Spinčić, str. 217). O krojih, barvah in blagu oblačil pa se natančneje poučimo po ohranjenih nošah iz druge polovice 19. stoletja. Ohranjene so predvsem ženske noše, moška noša je izpričana le z nekaterimi kosi.

Ženske so splošneje do sedemdesetih let 19. stoletja nosile tale, po starejšem kroju narejena oblačila:

Z značilnim klinastim vstavkom na hrbtni strani krojena **srajca** iz belega lanenega ali bombažnega platna je spredaj neprezrezana in z dolgimi širokimi rokavi. Rokava sta na zunanji strani okrašena po vsej dolžini, navadno s črno ali temnorjavo vezeno progjo. Kadar je po vsej dolžini vstavljen čipkast vložek, je na vsako stran vezena po ena progja (sl. 4). Istranke so imele rokavne proge izvezene tudi z rdečo bombažno nitjo (Makarovič, Istra, str. 44). Z rdečo ali črno vezeno je bil okrašen tudi rokavni zavihek na vsaki strani z laneno ali bombažno nitjo šivane čipke. Vrhu srajce se oblači *spodnji in zgornji kamižot*. To

Sl. 3. Kmečka ženska pražnja noša, Škedenj pri Trstu, leta 1842 (Kandler)

je spredaj po vsej dolžini prerezano oblačilo, krojeno iz belega, rjavega ali črnega platna in tudi bombažnega blaga. Oblačilo, ki je v ramenih široko krojeno, ima prav tako kot srajca zadaj klinast vstavek. Zato je zadnja stran precej širša od prednjih dveh. Posebnost belih in temnih kamižotov pa je drobno ročno gubanje, ki teče nekako od srede hrbta navzdol (npr. SEM, inv. št. 5949).

V zimskem času so vsaj Istranke nosile enako krojeno in prav tako drobno nagubano **suknjo** z rokavi ali brez njih iz grobega rjavega sukna, podloženo z rdečim volnenim blagom (Kordesch, str. 72). Premožnejše so nosile suknje iz črnega finega tovarniškega sukna. Takoimenovana „žlahтна suknja“ je bila prav tako kot suknja iz grobega sukna, okrašena na ramenskem in obeh prsni delih z raznobarvno vezeno (npr. SEM, inv. št. 5943).

Po osamljenem podatku naj bi Istranke v drugi polovici 19. stoletja nosile tudi bele in skromno vezene **kožuhe** (Makarovič, Istra, str. 14). Kdaj so začele zlasti mlajše ženske nositi kratko, rahlo oprijeto jopico, **fanelco**, ne vemo natanko. Ohranjene jopice iz bele ali svetlomodre tovarniške volnene tkanine so iz konca 19. stoletja.

Edino žensko pokrivalo na primorskem oblačilnem območju je **peča**. To je prav tako kot na alpskem oblačilnem območju belo, iz finega platna ali perkala krojeno pokrivalo, največkrat obdano s čipkami in belo drobno vezeno (npr. SEM, inv. št. 6210). Istranke so si jo zavezovale pod brado (Prem) ali vrhu glave tako, da sta vogala trikotno preganjene peča štrlela levo in desno. Škedenjke so si vogal na desni strani spodvihale (sl. 3).

Zlasti Istranke so prav tako kot moški obuvale **opanke** (Kordesch, str. 72), nosile pa so vsaj že sredi stoletja tudi nizke čevlje, ki naj bi imeli, po osamljenem pričevanju „visoke podpetnice in so bili spredaj na dolgo vrezani“ (Vidmar, str. 115). **Nogavice** so bile pletene iz bele ovčje volne in nad gležnjem prevezane z modrim trakom (Kordesch, str. 72). Sredi stoletja so najbrže za pražnje dni obuvale tudi že bele bombažne nogavice.

Preko vrhnjih oblačil so si vsaj še sredi 19. stoletja opasale pisan, volnen **pas** (Vidmar, str. 338).

Ne vemo natanko, kdaj so prišli v modo **predpasniki**. Na upodobitvah, ki kažejo žensko nošo po sredi 19. stoletja, so predpasniki že narisani (Spinčić, str. 217).

Moško nošo na primorskem oblačilnem območju so poleg bele srajce sestavljale že omejnene ohlapno krojene krajše hlače in oprijeto krojene dolge hlače, ter razna pokrivala in obuvala.

Sl. 4. Kmečka moška pražnja noša, Škedenj pri Trstu, sreda 19. stoletja

Po pičlih pričevanjih povzemamo, da so bile moške **srajce** podobno krojene kot na alpskem oblačilnem območju. Vsaj še sredi 19. stoletja so bile v navadi širše, z ramenskim vstavkom in naborki krojene srajce. Srajce so bile vedno bele, iz lanenega ali bombažnega blaga.

Poleg široko krojenih in že pri noši alpskega tipa opisanih **hlač** (sl. 4), ki so bile razširjene na vsem primorskem ozemlju, so predvsem Istrani, če ne že tudi Brkinci (S. P. str. 55), nosili verjetno v zimskem času bele, „po madžarski šegi“ tesno oprijete hlače (Kordesch, str. 72), iz belega grobega sukna z modrimi obšivki ob stranskih hlačnih robovih in na trebušnem delu. V Istri in Brkinih so nosili še po sredi 19. stoletja, kot je izpričano tudi za leto 1838 (Prem), **telovnik** in daljšo **suknjo** iz rjavega, grobega domačega sukna. Oblačili sta bili obrobljeni z modrimi ali rdečimi trakovi (Prem). Po upodobitvah sodeč, so vsaj okoli Trsta nosili praznje oblečeni moški tudi svetle telovnike, najbrž iz tovarniških tkanin (sl. 4).

Poleg **nizkih čevljev** so zlasti v Istri in Brkinih obuvali tudi še **opanke** (Prem) in bele ali modre **nogavice** (Vidmar, str. 338).

Od pokrival se je vsaj še v Istri in Brkinih ohranil sredi stoletja črn polsten klobuk, z nizkim oglavjem in širokimi kraji, okrašen z volneno vrvico zlate ali svetle barve (Prem) in z zelenim žametom obdana **kapa**. To sta pokrivali, ki sta bili v navadi tudi ponekod na alpskem območju (Kordesch, str. 4).

1.3. Panonski tip noše (panonsko oblačilno območje)

V Beli Krajini, jugovzhodni Dolenjski, na vzhodnem Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju sta se moška in ženska noša bistveno razlikovali od noš na ostalem slovenskem ozemlju, in sicer v oblačilnih krojih in barvah uporabljenega blaga, beljenega ali nebeljenega domačega platna. Za žensko nošo je bila značilna dvodelna krojena obleka, to je krilo, na pas in rokavci, za moško pa daljše in tudi krajše, toda široko krojene platnene in v zimskem času ponekod tudi oprijete bele suknene hlače.

O noši panonskega oblačilnega območja so zlasti za Belo Krajino in del vzhodne Slovenske Štajerske na voljo dokaj poučni pisni in za Belo Krajino tudi slikovni viri. Edina starejša opisa moške in ženske noše v Prekmurju sta precej nenatančna in zato le delno pričevalna (Csaplovics, str. 75 ss in Bellosics, str. 22).

Krajevno opredeljen viri z Dolenjskega in Slovenskega Štajerskega so za **Dolenjsko** (Bela Krajina in jugovzhodno Dolenjsko): Osilnica, Poljane, Krupa, Kostanjevica, Čatež, Vinica, Pobrežje; za **Slovensko Štajersko**: Ormož, Hrastovec, Goričani, Slovenske gorice, Dravsko, Mursko in Ptujsko polje.

Žensko nošo so sestavljali rokavci, krilo na pas in poleg peče tudi nekatera druga, kapam podobna pokrivala. Poleg škornjev so bili ponekod v navadi tudi visoki čevlji in nogavično obuvalo, črapi. Redkeje se je nosil predpasnik in malokje ovratna ruta.

Tudi na panonskem oblačilnem območju so ženske nosile zgoraj kratke **rokavce**, ki so se gale nekako do pasu in v delu Štajerske še višje. Vsaj tako razumemo zapis iz leta 1813 „Srajčka je najbrž za voljo svoje kratkosti, saj obstaja skoraj samo iz rokavov, dobila v domačem jeziku ime Rokavci“ (Baš, Opisi, str. 42). V Beli Krajini (Krupa, Poljane) in občini Čatež (Kostanjevica) so bili rokavci, podobno kot na alpskem območju spredaj drobno nagubani in krojeni iz grobega ali navadnega domačega platna. Sklepamo, da so podobno

Sl. 5. Kmečka ženska pražnja noša, Poljanska dolina ob Kolpi leta 1838 (Goldenstein)

krojene rokavce oblačile tudi ženske na vzhodnem Slovenskem Štajerskem, le da so bili vsaj za pražnje dni iz perkala (Baš, Opisi, str. 18). Ponekod na Štajerskem (Ormož) so si ženske rokavce pod vratom zavezovale z rdečimi trakovi.

Na pas krojeno daljše **krilo** je bilo ponekod na panonskem oblačilnem območju po dolžini drobno nagubano (Krupa, Poljane, Hrastovec: Dolanci). Prevladovala so iz belega navadnega ali grobega platna krojena krila (Krupa, Kostanjevica, Ormož). Na Štajerskem so predvsem za pražnje dni oblačile tudi barvana platnena krila (Baš, Opisi, str. 18), ali krila iz zelene ali modre volnene preje (Hrastovec: Dolanci).

Splošno pokrivalo je bila tudi tukaj **peča**, krojena iz platna, perkala in pri premožnejših iz muslina (Ormož). Poleg čipk (Hrastovec: Dolanci) se omenja tudi vezenina, na primer iz rdeče volne (Krupa). Na ohranjenih belokranjskih pečah iz konca 19. stoletja je poleg rdeče pogostejša bela vezenina (npr. SEM, inv. št. 5904).

Ponekod v Beli Krajini (Krupa) in na Dolenjskem (Kostanjevica) so pokrivalo pečo čez belo platneno **avbo**. To je bila bržkone manjša, glavi priležna avba, ki se omenja tudi za Prekmurje (Csplovics, str. 77). Samo v Poljanski dolini so poročene nosile koničasto oblikovano platneno kapo, **pocelj** (Poljane), okrašeno s klekljanimi čipkami (sl. 18), kot pričajo tudi ohranjeni primerki (npr. SEM, inv. št. 7444).

Poleg **nizkih čevljev** ali **škornjev**, ki so izpričani predvsem za čateško občino (Kostanjevica) in del vzhodne Slovenske Štajerske, so bili ponekod v navadi **visoki čevlji** (Baš, Opisi, str. 18) ali čevlji s približno 2,5 cm visokimi petami (Heinko III, str. 222). V Poljanski dolini so poleti obuvale volnene **copate** iz bele volne, okrašene z rdečimi in rumenimi nitmi (Poljane).

V Beli Krajini in čateški občini (Krupa, Poljane, Kostanjevica) so prevladovali rdeče in po podatku iz okrajne gosposke Krupa počez nagubane **nogavice** (Krupa). V Poljanski dolini so ženske obuvale iz debele črne in bele volne pletene nogavice, okrašene z raznobarnimi čopi (Poljane).

Med vrhnjimi oblačili se le osamljeno omenja kratek **jopič**, špenzer za vzhodno Slovensko Štajersko (Baš, Opisi, str. 18). V občini Čatež in pri hribovitejših predelih kostanjeviške gosposke so prav tako kot v Beli Krajini oblačile daljše **suknje**. Iz belega, grobega domačega sukna krojeno oblačilo je bilo poleti brez rokavov, zimske suknje pa so imele rokave (Kostanjevica, Krupa, Poljane). Ob robovih so bile suknje okrašene z modrimi (Poljane) ali z rdečimi trakovi (Krupa). Suknen, iz grobe volne tkan „zobon“ so pozimi oblačile tudi v Prekmurju (Csaplovics, str. 77).

Ponekod v Beli krajini so se vsaj že pred sredo 19. stoletja opasovale z daljšim, okoli 3 do 4 metre dolgim volnenim **pasom** iz črne (Krupa), ali rdeče, bele in modre volne (npr. SEM, inv. št. 1048).

Ovratne rute so nosile le redkokdaj; npr. v ormoški gosposki svilene (Ormož), Ščavničarke ter one z Murskega polja pa rdečeprogaste bombažne in le za pražnje svilene (Baš, Opisi, str. 18).

Kar zadeva **pričesko**, se nekajkrat omenja, da so neporočene nosile kite, prepletene z rdečimi volnenimi trakovi ali prejo (Hrastovec: Dolanci; Poljane, sl. 5), poročene so si v kite spletene lase zavijale okoli glavnika ali pa so jih spletle v eno kito, ki jim je izpod peče visela po hrbtu (Baš, Opisi, str. 18).

V kakšnem obsegu so ženske nosile **čelne trakove, parte**, ne vemo natanko. Po osamljenem pričevanju so nosile čez čelo trak iz žameta Ščavničarke in ženske na Murskem polju (Baš, Opisi, str. 18), belokranjska dekleta pa so si vsaj še sredi 19. stoletja privezovale okoli čela parto, to je trak iz rumene svile, ki je bil okrašen z lesketajočimi se kamni in biseri (Kobe, str. 164). Ali kot se prav tako posplošeno poučimo še za šestdeseta leta, da so ponekod v Beli krajini dekleta nosile „z baršunom obšit in z biseri in granaticami okrašen trak“, parto (Barle, str. 25). Poučnejše so ohranjene parte. To so ožji rdeči sukneni trakovi, okrasno pošiti z raznobarnimi koraldami (sl. 19).

Srajca, hlače, telovnik in razna vrhnja oblačila za hladnejše dni so bili glavni deli moške noše, ki jo dopolnjujejo razna obuvala, med pokrivali pa pretežno klobuk.

Moški so nosili na panonskem oblačilnem območju podobno krojene **srajce** kot na ostalem slovenskem ozemlju. Tako domnevamo po upodobitvah iz prve polovice 19. stoletja (sl. 6), ker se iz istega časa ni ohranila nobena moška srajca. Prevladovali so iz grobega domačega platna krojene srajce (npr. Kostanjevica, Krupa, Ormož). Za Poljansko dolino pa se poleg platna omenja tudi muslin (Poljane). Srajce so nosili k široko krojenim platnenim hlačam vedno vrhu hlač. Razlike so bile v dolžini srajce, ki jih opisovalci naše noše sredi 19. stoletja večkrat omenjajo. Na primer za vzhodno Slovensko Štajersko: „krez breguše imajo robačo (srajco). Pešničari dugo skoro do kolena, Ščavničari ino Murščanji celo kratko kumaj do breguš, Podravci ino Haložani pa dugšo, do pol bedre“ (Kremlj, str. 235).

Na vsem ozemlju so nosili na splošno iz grobega belega domačega platna krojene **hlače**. Tako kot pri srajcah so bile tudi pri hlačah razlike predvsem v dolžini in ponekod tudi v širini hlačnic. Bržkone so najširše krojene hlače nosili v Prekmurju, kot pričajo redki ohranjeni primerki (SEM, inv. št. 331) in upodobitev iz konca 19. stoletja (Makarovič II, sl. 41).

Sl. 6. Kmečka moška praznja noša, Stari trg ob Kolpi, leta 1838 (Goldenstein)

Drugi podatki o tem so premalo natančni, ker posplošeno omenjajo samo „široke“ hlače (npr. Velika N.). Kar zadeva dolžino hlač so Belokranjcem segale čez meča (sl. 6), prebivalcev Ptujskega polja do gležnjev (Baš, Opisi, str. 22), Pesničarjem pa do kolen (Baš, Opisi, str. 22). V večjem delu panonskega oblačilnega območja so nosili pozimi tudi dolge oprijete hlače iz belega sukna (npr. Krupa, Poljane, Kostanjevica, Ormož), v Prlekiji (Baš, Opisi, str. 29) in Prekmurju (Csaplovics, str. 76) so nosili modre hlače in v jugovzhodnem delu Slovenskih goric tudi črne (Hrastovec: Dolanci). Tako kot smo videli že pri istrski moški noši, so bile hlače ob stranskih robovih in spredaj na trebuhu okrasno pošite, na primer v Poljanski dolini z zelenim ali modrim (Poljane) in v čateški občini z rdečim ali modrim trakom (Kostanjevica).

Moški so nosili deloma podobno krojene **telovnike** kot na alpskem oblačilnem območju (sl. 6). Krojeni so bili, kot se v virih posplošeno omenja iz sukna, tudi grobega sukna, cajga in svile in natančneje iz temnega, rdečega, zelenega in modrega sukna, bele flanele, ali pikeja in pisanega blaga (npr. Poljane in Hrastovec: Goričani).

Vrhnja oblačila so bila razširjena v različnem obsegu. **Suknjič** iz grobega sukna se omenja leta 1838 za gosposko Krupa (Krupa). Do kolkov krojeno oblačilo iz belega sukna, je bilo okrašeno z modrim ali rdečim krajcem (Heinko, str. 221). Kratke bele **jopiče** iz grobega sukna so oblačili tudi v Poljanski dolini (Poljane). V Prlekiji so nosili bel suknen suknjič, „čoho“. Kupovali so jih na Madžarskem (Baš, Opisi, str. 29), kot je sporočeno tudi za naborni okraj Ormož, kjer da so suknjiče bele ali pepelnato sive barve iz grobega sukna kupovali tudi na Hrvaškem (Ormož).

Suknje iz belega grobega sukna, ki so bile v letnem času brez rokavov so nosili na Dolenjskem predvsem v ravninskih predelih krškega okraja in v občini Čatež (Heinko III, str.

217), v Beli krajini pa v gosposki Krupa (Heinko III, str. 221) in v Poljanski dolini, odkoder je tudi podatek, da so bile okrašene z zelenimi ali modrimi vrvicami (Poljane).

Po pičlih podatkih povzemamo, da so **plašče** nosili predvsem na vzhodnem Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju. Bili so dveh krojnih izvedb: **gaban** iz belega grobega sukna, z velikim četverkotnim ovratnikom, enako krojen kot na Madžarskem ali Hrvaškem (Velika N.) in iz črnega ali modrega sukna po bidermajerski mestni modi krojen plašč z enim ali dvema ovratnikoma (Krupa). Podobno krojen plašč iz rčedega sukna so si v Poljanski dolini ogrinjali — vsaj leta 1838 — le še poročni zastavniki (Kordesch, str. 212). Poprej pa so bili splošneje v navadi (Poljane).

V kakšnem obsegu so moški pozimi nosili **kožuhe**, ne vemo, ker so podatki o tem vprašanju pomanjkljivi. Pogosteje so jih oblačili na vzhodnem Štajerskem in v Prekmurju. Črne, do ledij segajoče kožuhe so nosili prebivalci Murskega polja, v okolici Šalovec pa kratak bel in okrašen kožuh, po madžarski šegi (Csaplovics, str. 76).

Med pokrivali je na panonskem oblačilnem območju prevladoval črn polsten **klobuk** z nizkim oglavjem in širokimi krajci. Torej enako pokrivalo, kot je bilo v istem času, to je v prvi polovici 19. stoletja, razširjeno na alpskem in deloma primorskem oblačilnem območju. Klobuke z visokim oglavjem, okrašene ob praznikih z velikim dišečim šopkom, so v istem času pokrivali le Ščavničarji in na Murskem polju (Baš, Opisi, str. 18). Natančneje je izpričana kapa le za Poljansko dolino, kjer so se pokrivali moški z okroglo kapo iz rdečega sukna, okrašeno s trakovi in z zametom (Poljane, sl. 6).

Če posplošimo podatke o obuvalih, so na primer v občini Čatež poleti hodili moški **bosi** (Heinko III, str. 217), v ormoškem nabornem okraju pa tako predvsem revnejši in posli (Ormož). Ob nedeljah in pozimi so obuvali **škornje**, in sicer v krški ravnini in občini Čatež iz govejega usnja (Heinko III, str. 217), na vzhodnem Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju pa iz tanjšega kordovanskega usnja (Baš, Opisi, str. 18; Ormož, Velika N.). **Čevlji na vezalke**, podvezanke se le posamič omenjajo za Belo krajino (Krupa, Poljane), domnevamo, da so bili do neke mere razširjeni tudi na ostalem ozemlju. Vsaj ponekod v Beli krajini so nosili poleg **cokel** (Krupa) tudi **opanke** (Krupa, Poljane).

Nogavice se malokrat omenjajo. V gosposki Krupa so obuvali kratke iz belega grobega bombaža (Krupa), v Poljanski dolini pa prav tako kratke nogavice iz bele volne, ki so bile zgoraj različno barvane in pretkane s svileno nitjo (Poljane).

Na Krškem polju, v okrajni gosposki Kostanjevica in Krupa ter v Poljanski dolini so sredi 19. stoletja opasovali ožji (približno štiri prste širok) usnjen pas čez srajco (Krupa, Poljane, Kostanjevica; Heinko III, str. 221), v Osilnici pa pas z dvema majhnima zaponkama (Osilnica). Ponekod na Štajerskem so vsaj za praznje dni opasovali svileno ruto (Baš, Opisi, str. 18), prebivalci jugovzhodnega dela Slovenskih goric pa rdeč pas iz kamelje dlake (Hrastovec: Dolanci).

Ovratne rute so ob praznikih nosili ponekod na vzhodnem Štajerskem (Baš, Opisi, str. 18; Hrastovec: Dolanci), v Poljanski dolini pa nekateri ženini tudi dve rdeči čez prsi prekriti ruti (Kordesch, str. 274).

Moški so **pričesko** na panonskem oblačilnem območju oblikovali podobno kot na ostalem slovenskem ozemlju. Vsaj tako pričajo upodobitve, na katerih imajo spredaj kratke, zadaj pa daljše lase (sl. 6). Po nekem podatku so v Poljanski dolini pred letom 1838 nosili moški kito (Heinko III, str. 226).

Sl. 7. Kmečka ženska pražnja noša, Zilja, leta 1838 (Goldenstein)

Sl. 8. Pražnja noša tržaške okoličanke, prva polovica 19. stoletja

1.4. Različice noš v prvi polovici 19. stoletja

V pregledni obravnavi posameznih oblačilnih kosov so izpričane poleg podobnih in enakih tudi različne oblačilne sestavine, ki določujejo različice noš posameznih oblačilnih območij.

Na alpskem oblačilnem območju so različice v ženski noši določljive predvsem s pokrivali, z dolžino in gubanjem kril ter nekaterimi vrhnjimi oblačili.

V sestavi temeljnih oblačilnih sestavin ženske noše (krilo z modrcem in rokavci) so izpričane na alpskem oblačilnem območju te različice: noša s pečo, npr. na Dolenjskem, 1802 (Makarovič II, sl. XII), v Šiški, 1838, v okolici Škofje Loke, 1838 (sl. 1), v okolici Begunj na Gorenjskem okoli leta 1835 (NG), okoli Trsta prva polovica 19. stoletja (sl. 8) in v Goriških Brdih, 1812 (Baš, Kultura, str. 49), noša z avbo, npr. v Krakovem, 1838 (Kordesch, str. 144), noša s (koroško) kapo na vsem koroškem ozemlju razen pri Zilji (sl. 7), noša z zavijačko, npr. v Bohinju, 1838 (Goldenstein, sl. 15) in okolici Begunj na Gorenjskem, 1838 (NG), noša z visoko avbo in pečo, npr. v Trnovem okoli leta 1820 (Kordesch, str. 108), noša s priležno avbo in širokokrajnim klobukom, npr. v Zgornji Savinjski dolini, okoli leta 1811 (Russ, sl. 140), noša s čelnim trakom in pečo, npr. v okolici Rogaške Slatine, okoli leta 1811 (Russ, sl. 137), noša s pintljem in kratkim, drobno nagubanim krilom pri Zilji (sl. 7), noša s tako imenovano žlahtno jopo v ljubljanski okolici (Kordesch, str. 4), med Rogaško Slatino in Brežicami okoli leta 1811 (Russ, sl. 138) in v Beneški Sloveniji, 1812 (Baš, Kultura, str. 53), zimska noša s kožuhom na primer v Tomačevem, 1838 (Kordesch, str. 4), v okolici Polhovega Gradca, Dobrove in Vrhnike 1838 (sl. 17).

Različice v moški noši so določene predvsem s kroji hlač, obuvali in nekaterimi gornjimi oblačili. To je noša z oprjetimi irhastimi hlačami, npr. v okolici Škofje Loke (Goldenstein, sl. 4) in noša z ohlapno krojenimi hlačami, kakršno so poznali v nekaterih vaseh okoli Trsta (sl. 4). Pri navedenih nošah so razločki tudi v obuvalih. Zato razlikujemo nošo s škornji na vihalu, npr. v okolici Smlednika leta 1838 (sl. 2) in nošo z nizkimi čevlji, npr. na Vipavskem (Kordesch, str. 325), nošo s krajšo ali daljšo suknjo, npr. v Slovenskih goricah, v delu Dravskega in Ptujkega polja in na vzhodnem robu Pohorja okoli leta 1808 (Geramb, sl. 134), v Savinjski dolini, okoli leta 1811 (Russ, sl. 140), v Trnovem okoli leta 1820 (Kordesch, str. 108), v Beneški Sloveniji, 1812 (Baš, Kultura, str. 51) in v Goriških Brdih 1812 (Baš, Kultura, str. 47), nošo z bidermajerskim plaščem, npr. v okolici Polhovega Gradca, Dobrove in Vrhnike 1838 (sl. 17), zimsko nošo s kožuhom v Tomačevem, 1838 (Kordesch, str. 4).

Na panonskem oblačilnem območju oznamujejo različice posebna pokrivala oziroma glavna okrasja. To je noša poročenih Poljank s koničasto oblikovano kapo, **pocljem** (sl. 5), noša s šapljem okinčane poljanske neveste (Kordesch, str. 212) in poljanska dekliska noša s svojevrstno urejeno pričesko (sl. 5). Dvoje noš, to je noša v Rogaški Slatini, 1811, z ohlapnim padajočim, na volz zavezanim oblačilom (Russ, sl. 136) in noša iz Osilnice 1838, ki imata sestavine panonskega (belo krilo in rokavci) ter alpskega (krilo z modrcem) oblačilnega območja, pa je prehodnega videza (Kordesch, str. 320).

Različic noš z ostalih območij (vzhodno Slovensko Štajersko, Prekmurje) zaradi pomanjkanja pričevalnejših upodobitev ali ohranjenih oblačilnih kosov ne kaže določati. Glede na dosedanje pičlo znanje o nošah navedenih območij, bi bilo določevanje bolj ugibanje. To velja tudi za moško in žensko nošo, ki naj bi jo nosili v pokrajini med Dravo in Muro (Goldenstein, sl. 35–49).

Različice moških noš so prav tako kot pri ženskah še najbolj jasno določljive za Belo krajino, zlasti za Poljansko dolino. Med njimi je bila v večjem obsegu razširjena moška noša z

Sl. 9. Kmečka moška in ženska pražnja noša, Mokrice, leta 1870 (Arsenovič)

daljšo brezrokavno suknjo, **zobunom**, iz belega sukna, npr. v Osilnici 1838 (Kordesch, str. 320). Za moško nošo v Poljanski dolini ob Kolpi je značilno posebno pokrivalo, rdeča in okrašena kapa (sl. 6). Posebna noša ženitovanjskega zastavnika v Poljanski dolini je izpričana predvsem z rdečim suknenim plaščem, in že omenjeno rdečo kapo in dolgimi belimi suknenimi oprjetimi hlačami (Kordesch, str. 212). Moška zimska noša s škornji, belimi suknenimi hlačami in belo sukneno suknjo iz okolice Brežic okoli leta 1811, je tudi še kasneje značilna zimska noša na širšem območju (Russ, sl. 9); le da so npr. v pokrajini med Dravo in Muro ter v Prekmurju značilni iz belega sukna po madžarski šegi krojeni plašči, suknje in suknjiči (Goldenstein, sl. 66).

II. Okoliščine oblačilnih sprememb

Sredi 19. stoletja in nadalje se je predvsem pražnja kmečka noša postopoma spreminjala pod vplivom mestne mode. Spremembe so bile sprva opazne predvsem v oblačilnih tkaninah. Doma izdelano blago (platno, raševina, sukno) so nadomeščale tovarniške tkanine. Ščasoma so se uveljavila tudi vidneje pod vplivom mestne mode krojena oblačila. Uvajanje sodobnejših oblačilnih značilnosti ni potekalo povsem enakomerno.

1.

Na delu slovenskega ozemlja, zlasti na alpskem območju, je šel oblačilni videz že pred sredo 19. stoletja vstric s preprostejšo mestno oblačilno modo precej izenačeno. Noša na

večjem delu alpskega območja je bila tedaj najbolj razvita oblačilna oblika na slovenskem ozemlju. Takšna oblačilna raven se je oblikovala spriču ugodne zemljepisne lege, ki je omogočala neposrednejše stike z ostalo srednjo Evropo in njeno napredno oblačilno omiko, spriču dobrih prometnih zvez in dokaj trdne gospodarske podlage precejšnjega dela njenih prebivalcev.

Oblačilne spremembe, ki so se pokazale na alpskem območju v razmeroma kratkem obdobju so morale biti precej očitne. Vsaj tako sklepamo iz takratnih pričevanj. Ugotovitve sodobnikov o večjih oblačilnih spremembah na Gorenjskem, Notranjskem in Štajerskem so precej podobne kot iz leta 1838 za koroško gosposko Osoje: „Originalna obleka prebivalcev tukajšnjega okraja je bila zaradi želje po novi modi, ki je zajela tudi najnižje ljudske plasti, docela izpodrinjena, da so se razen omenjenih kap in klobukov, ki pa so čisto preoblikovani, vsi ostali kosi pri ženski obleki povsem spremenili v blagu in kroju in se vedno bolj približujejo siceršnji meščanski noši, kar se je zgodilo tudi z moško obleko“ (Osoje).

V nekaterih opisih noše so dane še stvarnejše primerjave o manjšanju oblačilnih razločkov. Na primer opisovalci ljudske noše na Dolenjskem in Notranjskem so radi primerjali krajevno nošo z nošo ljubljanske okolice ali s kranjsko nošo. Tako je bilo npr. leta 1838 sporočeno za okrajno gosposko Snežnik, da „v okraju ni nikakršne posebne ljudske noše, kajti prebivalci Loža so že zdavnaj zamenjali svojo posebno dolgo suknjo s kratkim modernim suknjičem, pa tudi sicer se oblačijo moderno kakor v okolici Ljubljane“ (Baš, Opisi, str. 160). Opisovalec noše iz okrajne gosposke Idrija pa je v istem letu zapisal: „Ljudska noša v tem okraju se tako pri moškem kakor tudi pri ženskem prebivalstvu v bistvu v ničemer ne razločuje od ljudske noše pri vseh drugih prebivalcih na Kranjskem“ (Baš, Opisi, str. 168).

Prej, ko je stekla železnica, je skozi slovenske dežele tekel živahen promet iz severnih dežel v reško, tržaško in beneško pristanišče. V nekaterih predelih so se prebivalci dodatno ali pretežno ukvarjali s prevozništvom tudi za razne potrebe domačega prebivalstva. Prevozništvu, ki se je dalo še bolj kot nekdanje tovorništvo izkoriščati za trgovanje na svoje račun, je prav tako kot istočasno razvito krošnjarstvo vnašalo v našo kmečko nošo nove poteze. Furmani so prinašali ženskam svilene rute, blago in nakit (Makarovič, Noša II, str. 89). Spričo kolikor toliko uspešnega prometa se je povečala tudi kupna moč kmečkih, s prevozništvom zaposlenih družin. To se je kazalo tudi v obleki. Vsaj tako moremo razumeti pričevanja z dveh precej oddaljenih območij. „Predvsem zaradi neomejenega krošnjarstva je izgubila noša med vsemi sloji“ je bilo leta 1838 sporočeno iz gosposke Osoje (Osoje). In v istem času podobno tudi iz gosposke Ribnica: „Odkar je v tem kraju prišlo do prenaseljenosti in zato domači izdelki ne zadoščajo za obstanek, je večina prebivalcev v tukajšnjem okraju prisiljena, da se preživlja s kupčijo v raznih pokrajinah. Zato so šle v izgubo vse ljudske posebnosti in izvirnosti v naši noši“ (Ribnica).

O približevanju ali zblizevanju z mestno nošo so sredi 19. stoletja poročali tudi iz štajerskih predelov: npr. leta 1846 iz župnije Dobje pri Planini (Dobje), Šentvid pri Planini (Šentvid) in leta 1844 iz okraja Žovnek (Žovnek).

2.

V delu slovenskega ozemlja je tudi v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja izpričan počasnejši oblačilni razvoj — na primer v predelih in pokrajinah z nižjo življenjsko ravniyo, kot so Bela krajina, Prekmurje, Slovenska Istra, itn. Največkrat so bili to tudi odročnejši predeli s

slabimi prometnimi zvezami in tudi področja, v katerih so tudi v drugih kulturnih sestavnih izpričane počasnejše spremembe.

Navzven se je zamudništvo skoraj najočitneje kazalo v oblačilnem videzu. Ta je še vedno razločeval prebivalce nekaterih območij. Na podlagi redkih stvarnih pričevanj in med njimi zlasti upodobitev Nikole Arsenovića, okoli leta 1870 (Trdina I, str. 197; prim. tudi Orel, str. 179) so določljive različice moških in ženskih noš za naslednje kraje: Prosek, Breg pri Trstu, Gorjansko, Sežana, Vipava, Kras, Metlika, Mokrice (sl. 9; Arsenović).

V zadnjem četrtletju 19. stoletja (in v 20. stoletju nekako do prve svetovne vojne), so nosili po starejši modi krojeno, deloma pa tudi že preoblikovano starejšo obleko tudi še v nekaterih drugih odmaknjenih in hribovskih predelih, npr. v Zgornjesavski dolini, zlasti v Ratečah in Podkorenu, v Bohinju, na Zilji in ponekod v Beli krajini (npr. na Vinici, Preloki, v Adlešičih in Poljanski dolini). V istem obdobju so v nekaterih vaseh okoli Trsta zlasti starejše ženske nosile nekdanjo praznjo nošo kot slovesno oblačilo za posebne, predvsem cerkvene priložnosti. To opažamo tudi v nekaterih drugih slovenskih krajih na Gorenjskem in Dolenjskem. V obeh pokrajinah so vsaj že v sedemdesetih letih za velike praznike rade pokrivalo strojno tkane in vezene peče iz tila. Ali kot je zapisano o udeleženkah maše v Zalogu na Dolenjskem: „Ženske imele skoraj vse peče. Nekatero bile kaj malo oblečene (krilo kafe barve, zelene kočamajke ali surke, na glavah lepe svilnate robce ali drage mrežaste peče)“ (Trdina I, str. 117).

Za zadnje četrtletje 19. stoletja potrjujejo tudi nadrobnejše primerjave noš podoben, če že ne poenoten oblačilni videz skoraj na vsem slovenskem ozemlju. Zanj so bila značilna sodobnejše, pod takratnimi srednjeevropskimi modnimi vplivi krojena oblačila. To pa pomeni na splošno pri ženskah, vsaj za praznje dni, iz raznih tovarniških tkanin krojeno krilo na pas, priležno jopo in kot edino pokrivalo ruto in le ob nekaterih svečanostih tudi pečo (npr. Trdina I, str. 93), pri nedeljsko opravljenih moških pa prav tako iz tovarniških tkanin krojene dolge hlače z belo srajco, s telovnikom in z daljšim suknjičem (sl. 12). Starejše oblačilne sestave so postale večinoma redkost. O tem so znana iz raznih krajev podobna pričevanja kot za Dolenjsko že leta 1870: „23. maja. Maša v Prečnem in prošnja procesija v Stražo. Sila ljudi — Moški bili skoraj vsi v dolgih hlačah in zavihanih rekeljcih, ženskim videl sem na glavi več robcev kot peč“ (Trdina I, str. 89). „24. maja procesija v Zalogu. Na 10 robcev komaj ena peča, na 20 dolgih hlač še ne ene kratke“ (Trdina I, str. 89). O korenitejših spremembah oblačilnega videza se večinoma podobno poučimo, kot na primer leta 1878 za šentjernejsko okolico: „Pred nosili so vse iz domačega blaga, prtene hlače celo v nedeljo gruntarji, zdaj pa vlada dragi cajn in štof in sukno“ (Trdina I, str. 170).

4.

Končno je sreda 19. stoletja (Baš, Kultura, str. 234 ss) in zlasti obdobje taborskega gibanja tudi čas, ko se je oblikovala narodna noša. To je nekakšna, na podlagi kmečke noše, oblikovana uniforma za izpričevanje slovenske nacionalne zavesti in pripadnosti slovenskemu narodu (sl. 10; Makarovič, Noša, str. 53, ss). Za nekatere kraje je značilno, kot se na primer poučimo za novomeško okolico leta 1870, da so ženske ponovno začele pokrivati za nekatere slovesnejše priložnosti že opuščene peče: „Peče bile so že močno opustile, ali so zmagale zdaj zopet popolnoma svoje tekmece robce (Trdina I, str. 123). Peče so zmagale tako odločno, da sem videl v Prečni komaj še dva ali tri robce. Kakor miasma širi

Sl. 10. Ženska narodna noša, Kamnik, leta 1894

se narodna misel in šega tudi v onih krogih, ki nimajo nobene politične in narodne zavesti (Trdina I, str. 150).

Narodna noša se je oblikovala v agrarnem in do neke mere še bolj v urbanem okolju. Poleg premožnejših kmečkih žensk so jo ob posebnih priložnostih oblačile tudi nekatere, predvsem uglednejše meščanke in druge ugledne ženske: „Še posebno pa sta vsem dopadli gospa baronovka de Treaux (Detro), rojeno Zoisovo in njena mala hčerka, obe napravljivi v narodno obleko z belima pečama na glavi“ (Dopisi, str. 308). Tudi v kratkočasnici „Dobro jutro“, ki so jo igrali v ljubljanski čitalnici leta 1863, so bili nastopajoči gospodje in gospodične oblečeni „v naši domači kmetiški obleki“ (Čitavnica, str. 414). Pevke Glasbene matice iz Ljubljane pa so bile ob nastopu na Dunaju pokrite z avbo (Štritof, str. 19).

III. Posebni dejavniki oblačilnih sprememb

Razvoj kmečke noše ni potekal povsem enakomerno. Nekateri posebni dejavniki so imeli zdaj večji, zdaj manjši pomen za oblikovanje noše in so povzročali hitrejšje ali počasnejše prevzemanje vsakokratnih sodobnejših oblačilnih značilnosti. Med najpoglavitejšimi so bili: premoženjsko stanje, zemljepisni položaj, namembnost noše, starost in spol nosilcev. Določene povedano: mestom bližji, premožnejši in mlajši ljudje so se na splošno hitreje ravnali po vsakokratni oblačilni modi kot revnejši in tisti v odročnejših krajih in kot starejši ljudje.

1.

Stopnja **gnotne ravni** je pospeševala ali zavirala prevzemanje sodobnejše oblačilne mode. To potrjujejo poleg posplošenih predvsem določene opredeljena pričevanja. Tako je bilo na primer leta 1814 zapisano za okrajno gospodko grad Slivnica, da so ženske nosile ob nedeljah in praznikih platnena krila, premožnejše pa tudi že krila iz tovarniških tkanin, to je trpežne bombažne tkanine, modro ali rdeče progaste ali modre in granatne barve (Slivnica). Tudi iz opisa ženske noše v okrajni gosposki Ruprčvrh leta 1838 se poučimo, da so nosile npr. revnejše in tudi starejše ženske pretežno obleko iz domačih tkanin, premožnejše in bolj nečimrne pa kupivno volneno in bombažno blago, na primer kambrik, perkal, muslin in svilo (Ruperčvrh). Revnejši so v primerjavi s premožnejšimi zaostajali tudi v sprejemanju sodobnejše oblačilne mode ali nekaterih modernejših oblačilnih kosov. Vsaj tako sklepamo po opisu moške noše v gosposki Postojna iz leta 1838; v njem piše, da nosijo premožnejši tudi plašč iz temnozelenega ali rjavega sukna s srednjevelikim ovratnikom (Postojna). Pod vplivom bidermajerske mode krojen plašč iz črnega ali modrega sukna, z enim ali dvema ovratnikoma, je v istem času tudi v okrajni gosposki Krupa v Beli krajini izdajal premožnejšega nosilca (Krupa).

2.

V večjem obsegu se je kazal vpliv **zemljepisnega položaja** na oblačilne spremembe v vsem 19. stoletju, vsaj tako pričajo poleg pisnih tudi slikovni viri. Posplošeno povzema mo, da se je noša dosti hitreje spreminjala v bližini večjih središč kot v odročnejših in prometnim zvezam odmaknjenih krajih. Zato je splošneje označeval hribovske kmete staro-

Sl. 11. Ženska noša ob večjih praznikih, Moste pri Ljubljani, konec 19. stoletja

modnejši oblačilni videz, ki se je kazal v staromodneje krojenih oblačilih in domačih tkaninah (Russ, sl. 140). Ravninski in zlasti mestom bližji kmetje pa so ponekod prav izstopali s sodobneje krojenimi oblačili, narejenimi iz tovarniških tkanin.

Tako npr. piše v poročilu o noši v gosposki Konjice leta 1812, da se „obleka slovenskega kmeta v tem okraju v ravnini znatno razlikuje od obleke gorjancev“ (Baš, Opisi, št. 52). Iz nadaljnjega opisa sledi, da so bili slednji še vedno pretežno oblečeni v staromodnejša oblačila izdelana iz grobega domačega sukna in platna. Ravninski kmetje pa so imeli sodobneje krojena oblačila in izdelana iz finejših in tudi že iz tovarniških tkanin. Podobne razlike so bile omenjene leta 1814 tudi za prebivalce na vznožju Pohorja in v ravnini ter hribovske Pohorce (Slivnica).

Poleg doma pridelanih tkanin so bila za hribovske kmete značilna bolj staromodno oblikovana pokrivala. Na primer leta 1838 so se v občini Kostanjevica pokrivali moški v ravninskih predelih s črnimi polstenimi klobuki z visokim oglavjem, v goratem svetu pa s klobuki z nizkim oglavjem in širokimi kraji (Kostanjevica).

V zvezi s tem so poučne tudi nekatere upodobitve noš. Po njih so bile npr. kmetice iz ljubljanske okolice leta 1838 moderneje oblečene kot tiste iz odročnejših pokrajin, na primer iz Bele krajine, Bohinja, pokrajine med Dravo in Muro (Kordesch, str. 180, 212). Za drugo polovico 19. stoletja so pričevanja o vplivu zemljepisne lege na oblačilni razvoj razmeroma skromna, vendar s podobno vsebino, kot je bilo zapisano leta 1864 za tržaško okolico: „Tisti, ki so bližje mesta posnemajo celo preproste meščane, kar se tiče oprave...“ (J.G.V., str. 50).

Precej več podatkov navaja za konec 19. stoletja ustno izročilo, ki priča, da so ponekod v hribovitejšem svetu in odročnejših predelih (npr. na Paškem Kozjaku, v hribovju med Mozirjem, v južnem delu Bele krajine) še vedno izdelovali in nosili domače tkanine in iz njih staromodneje krojena oblačila, zlasti starejši (Makarovič, Zapiski).

3.

Ta podatek se ujema s starejšimi pričevanji, po katerih je tudi **starost** med dejavniki, ki so vplivali na hitrejše ali počasnejše sprejemanje oblačilne mode. Vsaj za prvo polovico 19. stoletja so znana dokaj številna pričevanja o tem, da so na splošno mlajši prej kot starejši prevzemali sodobneje in iz tovarniških tkanin krojena oblačila. In če primerjamo v tem oziru **razmerje med spoloma**, vidimo, da so se vsaj ponekod ženske prej kot moški oprijele sodobnejše mode in se oblačile, če so le mogle, bolj gizdavo in potratno.

Opisovalci noše največkrat posplošeno navajajo, da se mlajši oblačijo moderneje. Tako je bilo na primer zapisano za kuracijo Bele Vode leta 1845: „...tudi je opaziti, da začenjajo zdaj posebno mladi ljudje nositi meščansko nošo iz zelo finega sukna in cajga“ (Baš, Opisi, št. 69). Podobno se poučimo za župnijo Dobje pri Planini leta 1846: „Mladi hočejo biti ob nedeljah in praznikih mestno oblečeni“ (Dobje).

Poleg posplošenih podatkov o oblačilnih spremembah je tudi nekaj omemb o spremembah v posameznih oblačilnih sestavinah. Na primer leta 1838 je bilo zapisano za idrijsko gosposko, da si „mlajši moški ovijajo okoli vratu svileno ali bombažno ruto, pri priletnih pa je vrat navadno čisto gol“ (Idrija). Za gosposko Beljak pa istega leta zvedemo, da se „pri mladih ženskah, ki skrbijo same zase in so bolj seznanjene z mestno potrošnjo, često dobivajo krila, špenzerji, predpasniki cenениh, a ne posebno trpežnih vrst cica, bombažne nogavice, nizki čevlji...“ (Beljak).

Pričevanja iz konca in srede 19. stoletja o vodilnejši vlogi žensk pri posnemanju sodobnejše mode so si dokaj podobna. Mimogrede povedano, so tudi vedno enako slikovita, če so jih prispevali moški. Na primer leta 1846 za župnijo Luče: „Ženske se bolj ženejo za luksuzom“ (Luče) ali za lokalijo Gomilsko: „Posebno ženski spol noče od drugačnih oblačil celo nič več slišati...“ (Cafov F, str. 43). Zanimivo je, da so oblačilne spremembe in z njimi povezano povečano oblačilno porabo sodobniki, in tudi podeželani ocenjevali na razne načine, toda vedno odklonilno. Na primer na Dolenjskem: „Lišp je prevelik, zl. ženski, včasih dosti bila je 1 kiklija iz domačega platna spodaj, zdaj mora jih biti 5, 7 in tem bolje, če jih je 10, in vse so kupevne. Spakarija je strašna“ (Trdina I, str. 196).

4.

Če povzamemo na drugem mestu omenjena pričevanja, je bilo v agrarnem okolju prilaščanje vsakokratne oblačilne mode najprej opazno v **pražnji noši**. Zato posplošeno ugotavljamo, da je v primerjavi z delovno pražnja naprednejša oblika noše v agrarnem prav tako kot v „purgarskem“ okolju. Vsaj tako priča podatek iz leta 1871 za Dolenjsko, po katerem so hodili po zgledu gospode tudi „purgarji, obrtniki kramarji... — saj v nedeljo s capami po naj novejem kroju sešitimi“ (Trdina II, str. 471). Podobno se poučimo za nekatere druge kraje že sredi 19. stoletja. Na primer zapisovalec, ki je leta 1847 zbiral gradivo o noši v Šentvidu pri Ponikvah, je zapisal, da je „delovna obleka zlasti pri revnejšem razredu zelo cenena, pogosto zelo revna in izdelana iz doma pridelanega blaga, edino praznična (nedeljska) presega tako pri moških, kot tudi ženskah kmečke meje. Vse mora biti po najnovjšem kroju, večidel iz finega blaga narejeno tako, da človek vidi odlično damo namesto kmečkega dekleta“ (Šentvid pri Planini).

Naj bo omenjeno, da se je nemalokrat kazal v pražnji noši, zlasti starejših vaščanov, staromodnejši tudi več desetletij star modni videz. Ohranjala sta ga varčnost nosilcev, skrbno varovanje pražnje obleke in tudi kakovost ter trpežnost blaga (Makarovič, Zapiski).

IV. Oblačilni pomeni in funkcije

Tudi v 19. stoletju je imela obleka poleg zaščite telesa še nekatere druge pomene in funkcije. Največkrat so izpričane z vso obleko, včasih pa le z nekaterimi oblačilnimi kosi ali samo z okrasjem. Nekako do sedemdesetih let 19. stoletja, ponekod pa tudi še kasneje, je mogoče šteti nošo v agrarnem okolju kot pokrajinsko razločevalno prvino. Dalje kaže noša socialno razslojenost. Zlasti pražnji oblačilni videz je praviloma razločeval revnejše in premožnejše vaščane in med njimi veljavnejše posameznike. Bile pa so tudi izjeme, ko so skušali npr. posli zakriti svoj nižji družbeni položaj z lišpavim oblačenjem. Poleg temeljne delitve na delovno in pražnjo nošo so opazni oblačilni razločki tudi v obleki za nekatere običajske in druge priložnosti. Oblačilne razlike (npr. v pokrivalih in pričeskah, barvah in kakovosti blaga), so opredeljevale starejše in mlajše ali poročene in samske ter zimsko in poletno opravljene vaščane.

Obleka ali nekateri oblačilni kosi so imeli v 19. stoletju tudi druge pomene. Obleka je bila v različnem obsegu še vse 19. stoletje del plačila kmečkim in drugim poslom, to je hlapcem, deklam, pastirjem, pesternam. Nekateri oblačilni kosi so pomenili po nenapisanih pravih ljudskega prava obvezen ženitovanjski dar. O nekdanjem pomenu, oz. cenjenju

obleke pričajo oporoke in zapuščinski zapiski. Obleka je pomenila poleg hrane in stanovanja glavno sestavino preživitve staršev zapisano v izročilnih pogodbah.

1.

Če na kratko povzamemo, kar je bilo pri obravnavanju oblikovne oblačilne podobe obširneje povedano, je še po sredi 19. stoletja med nekaterimi drugimi kulturnimi sestavinami zlasti **noša vidneje razločevala prebivalce** na alpskem, panonskem in primorskem oblačilnem območju. Oblačilne razlike so bile tudi med prebivalstvom manjših območij, kot je na primer natančneje zapisano za Slovensko Štajersko leta 1853: „Tržni dnevi v Mariboru, Ptujju, Radgoni in Celju kažejo najboljši pregled noš in dialektov števerskih slovenskih plemen, predvsem pa proščjenja v Gradišču v Slovenskih Goricah, na Ptujski gori, pri Lovrencu, v Šentjurju pri Celju, pri Duhu na Ostrem vrhu, v Radmirju, Svetini, ... Kakšna raznovrstna razločnost od obleke pol nemško napravljenega Goričana od navadne noše Poljanca, ki mu srajca in čez njo kožuho podobna čoha vihra ob telesu, do Haložana v beli suknji, obrobljeni z rdečimi vrvicami, podobno kot praetexta, ali v plašču iz modrega grobega sukna“ (Puff, nav. po Baš, Opisi, str. 20).

V zadnjih desetletjih 19. stoletja so našete in številne druge krajske oblačilne razlike s sprejemanjem mestne oblačilne mode vedno bolj izginjale. O tem priča tudi primerjava fotografij z nošami, ki izvirajo iz raznih slovenskih pokrajin. Fotografije in ohranjena oblačila pa sočasno kažejo skoraj od primerka do primerka manjše ali večje izvedbene razločke pri sicer podobno krojenih in zlasti ženskih oblačilih (sl. 12–14). Vse kaže, da so se proti koncu 19. stoletja z industrijskimi tkaninami in okrasnimi dodatki (trakovi, steklenimi koraldami, čipkami, itn.) povečale možnosti za oblikovanje osebnega, z unikatno obleko izraženega stila.

2.

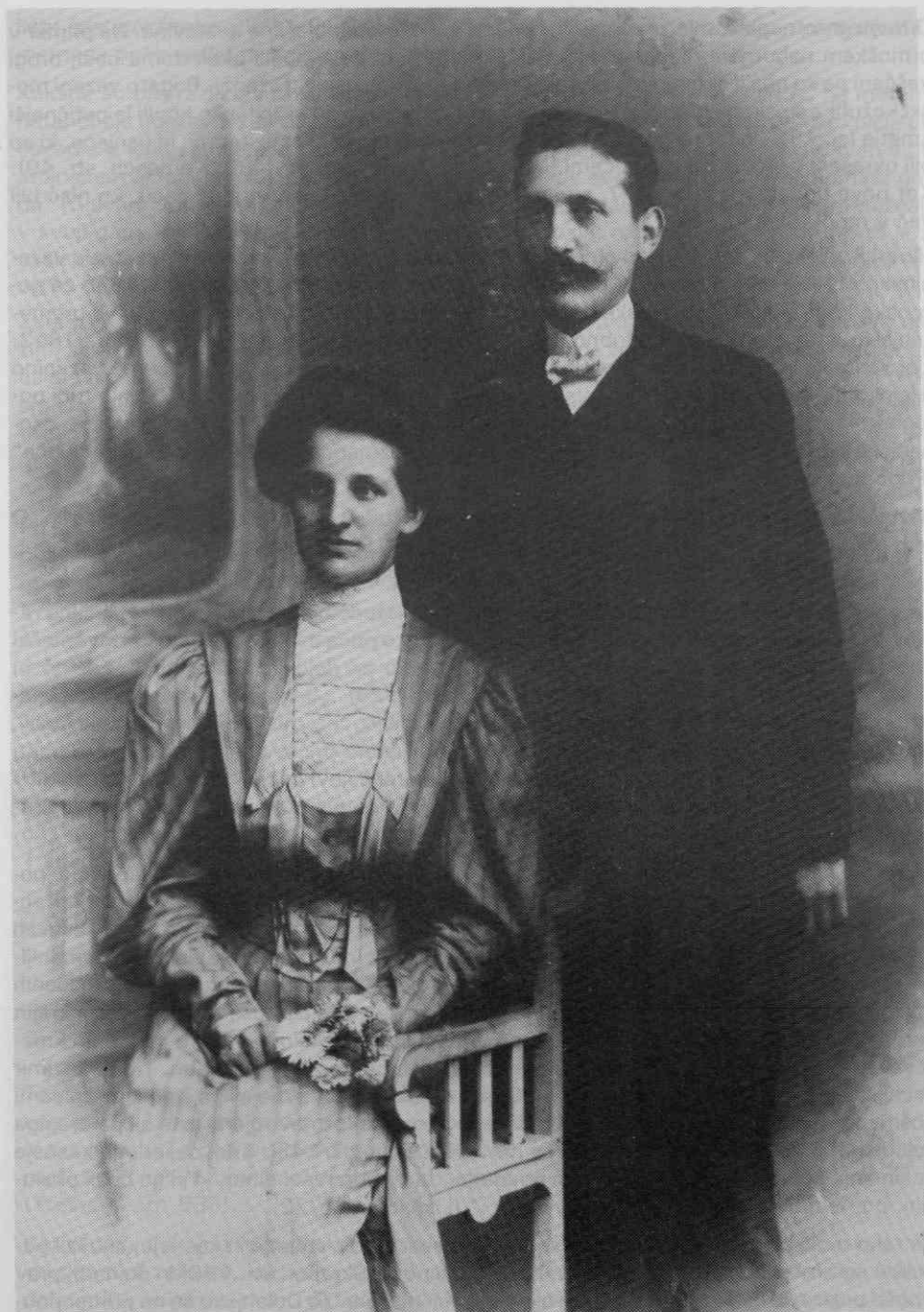
Gmotno stanje štejemo med poglavitne dejavnike oblačilnih sprememb sredi 19. stoletja. Tudi pri pomenskih členitvah noše agrarnega prebivalstva opazamo, da je oblačilno razlikovanje posameznikov in družinskih skupnosti odsev njihove gmotne in družbene ravni. O tem so na voljo nekateri prav poučni podatki. Poleg posplošenih se omenjajo tudi povsem določne družbene oblačilne razlike, tj. med revnejšimi in premožnejšimi prebivalci, posli in drugim agrarnim prebivalstvom.

Če povzamemo, so se pogosto razlikovale obleke revnejših in premožnejših najprej po kakovosti blaga. Vsaj že sredi 19. stoletja, ko so revnejši vaščani splošneje nosili obleko iz domačih tkanin, so bile obleke premožnejših že iz tovarniškega blaga (npr. Ormož, Šentvid pri Planini, Ruperčvrh). Ob koncu 19. stoletja, ko je prevladovalo za krojenje moških in ženskih oblek tovarniško oblačilno blago, pa so imeli revnejši manj kakovostno volneno ali bombažno obleko (Makarovič, Zapiski). Bile pa so tudi izjeme, kot se lahko poučimo leta 1870 za novomeško okolico. Tamkaj so se dekleta bojda preveč lišpavo oblačile, ker so mnoge segale „v tem ali bi saj hotele segati čez svoj stan“ (Trdina I, str. 245).

Revščina se je najočitneje kazala v bornih in zakrpanih oblekah tudi pri nekaterih popotnih vaščanih kot priča upodobitev in opis noše iz Istre ali okolice Prema (S. P., str. 55; Kordeš, str. 72). Berače pa je, kot povzemamo po osamljenih pričevanjih izdajal poleg bedne obleke tudi nenavadni oblačilni videz (npr. Levstik, str. 92).

Sl. 13. Pražnje oblečena družina z velike kmetije, Sovjak, leta 1885

Sl. 14. Pražnje oblečen trgovec in posestnik z ženo, Pilštajn, okoli 1898

O ravni gmotnega stanja so marsikdaj pričale le nekatere oblačilne sestavine. Na primer v ormoškem nabornem okraju so leta 1813 revnejši in posli hodili okoli doma bosí, drugi vaščani pa so nosili škornje iz črnega ali kordovanskega usnja (Ormož). Bogato vezeni moški kožuhi z alpskega območja že sami po sebi pričajo, da so si jih lahko kupili le petičnejši kmetje (sl. 18). Podobno velja za ženske kovinske pasove, zlasti srebrne in usnjene, ki so bili okrašeni s srebrnimi zakovicami (Makarovič, Umetnost, str. 490; Kordesch, str. 40). Kot pove podatek iz leta 1877, so srebrni pasovi obdržali ceno tudi v času, ko niso bili več v modi (Svarilo, str. 22).

Hkrati z obleko ali celo bolj kot obleka, je nekatere premožnejše kmetice označevalo vezensko okrasje na pokrivalu. V tem smislu je treba razumeti podatek iz leta 1838 za gosposko Idrija. Tamkaj so ženske nosile peče z vezeninami ali brez njih, v skladu s premoženjskim stanjem (Idrija). Podobno velja tudi za Stično in novomeško okolico leta 1843, kjer so imele le premožnejše ženske čelnike avb vezene s pravo zlato ali biserno vezeno (Heinko III, str. 214). Nižjo življenjsko raven pa je poleg obleke lahko izpričevalo tudi poročno okrasje; tako priča sicer osamljen podatek iz leta 1846, da je imela nevesta, osebnska hči na glavi le „prost šapeljc ali venec iz rožmarina, brez loša in družiga kinča“ (Prigodbe, str. 24).

Razločki v noši bogatejših in revnejših so se kazali tudi v najbolj drobnih malenkostih. O tem priča na primer podatek za Vremsko dolino leta 1838. Tam so imeli revnejši na jopičkih namesto belih ali rumenih kovinskih gumbov našite le zaponce (Senožeče).

Če povzamemo, je gmotno stanje omogočalo in tudi izpričevalo višjo ali nižjo oblačilno raven. Izjemoma pa je bilo lahko tudi drugače. Vsaj tako priča dvoje, leta 1876 v novomeški okolici zapisanih podatkov: „Baharija s slabo obleko pri dolenjskih bogatinih, češ jez bi lahko nosil se imenitno, pa nečem“ (Trdina II, str. 528). „Bahatost kažejo na razen način, kmetiški tudi s tem, da se nenavadno borno oblačijo, češ, mi bi se lahko drugače nosili, ali nismo bahači...“ (Trdina II, str. 612). Po osamljenem pričevanju ne moremo sklepati kakšen obseg je imel ta pojav. Primerjava s podobnimi pojavi priča o lažni skromnosti ali o pretirani varčnosti, ki je bila ponekod drugje značilna za nekatere velike kmeta (Makarovič, Zapiski).

kljub velikim družbenim spremembam je v 19. stoletju še vedno prevladovalo pododovano mnenje, naj bi obleka odražala višji ali nižji družbeni položaj tudi med agrarnim prebivalstvom. V skladu s takšno naravnostjo so člankarji v raznih zvezah pretirano obsojali oblačenje, ki se ni skladalo z omenjenimi normami. Zviška in posmehljivo napisani članki so se vrstili zlasti sredi 19. stoletja, ko je bilo zabrisovanje družbenih oblačilnih razlik dokaj očitno. Na primer leta 1845: „... Kdo pa nosi, kar se v naših krajih naredi? Kdo drugi, ko bolj premožni gospodarji, gospodinje, sinovi, hčere razumnih kmetovavcov in pa kak siromak: družini je vse to preveč priprosto — preslabo. Tibet, kazimir in clo žida mora hlapce, dekle pokrivati! Dekla, če nima zlate avbe ali pa z dražimi špicami obšite peče, tenjke, vse na drobno nakrišpane skoz in skoz navotljene rute ali pa dragiga pajčolana, pravi, da jo je sram v cerkev iti...“ (Družina, str. 143). Tudi desetletje kasneje se omenja oblačilna potrata poslov in poudarja, da „gre kervavi dinar, ki si ga posli prislužijo, po nepotrebem lišpu rakom žvižgat...“ (Lišpanje, str. 22).

Ne tako redki podatki pričajo, da so se vsaj že sredi in 19. stoletja in kasneje, skušali ponekod agrarni proletarci in med njimi zlasti mlajši posli (Skraber, str. 190) in dninarji, prav z nošo poistovetiti z uglednejšimi in veljavnejšimi vaščani. Za Dolenjsko se na primer pričimo leta 1871, da so nekatere deklet zato, da bi se lepo oblekle, pretirano varčevale, tudi pri hrani, če so šle na dnino, da so nekaj več zaslužile: „... in tako si omišljajo laglje razen

lišp: šest pol široke kijklje s taceljni etc. Ena ima vsaki mesec novo kijkljo s pomočjo čezmernega nečloveškega stradanja..." (Trdina II, str. 463).

Kakšne so bile razlike v oblačilnem imetju revnejših in bogatejših vaščanov, ne moremo natančneje ugotoviti zaradi pomanjkanja podatkov. Pomanjkljiva so tudi že tako pičila pričevanja o virih za oblačilno porabo, kot priča na primer podatek z naselje Sv. Ivan v postojnskem okrajnem glavarstvu leta 1889, ki pravi, da se „dobiva denar večinoma iz gozda“ (Glavarstvo, str. 47). Zato tudi zelo posplošeno ugotavljamo, da so imeli premožnejši v svoji garderobi po več parov oblek, perila in obuvala, revnejši pa le za sproti, to je za vsek dan in za nedeljo po eno obleko. To je potrjeno tudi za šentjernejsko okolico leta 1870 (Trdina I, str. 245).

Zaradi več vzrokov (npr. izplačevanja deležev, odplačevanja dolgov, številnih otrok v družini) so se tudi na nekaterih večjih kmetijah skromno, če že ne revno oblačili, o čemer priča število oblačil. Med poučnejšimi pričevanji je zapis z Dolenjskega iz leta 1871: „Po dve srajci in dva ošpeteljna je navadno dolnje obleke za moške in za ženske. Če je več hčeri, v trdnih kmečkih hišah nimajo za nedeljo dostikrat vse skupaj več ko eno samo kijkljo ali pregačo in zato gre zjutraj v cerkev ena, druga ob desetih, tretja pa včasih le k nauku“ (Trdina I, str. 354).

Pri izpolnjevanju podobe o oblačilnem imetju si do neke mere lahko pomagamo tudi z zapuščinskimi zapisniki. V splošnem je bilo v zapuščinah manjših kmetov in bajtarjev precej manj oblek kot pri večjih kmetih. Na primer: v zapuščini 28. februarja 1838 umrle Manje Vertačnik s Planine pri Šentvidu sta bili le 2 slabi krili, 2 jopiča, 1 par nogavic, 1 ruta, 1 avba in 2 (nečitljivo). Vse skupaj je bilo ocenjeno na 4 goldinarjev in 37 krajcarjev (Vertačnik). V zapuščini leta 1842 umrle Marije Pečovnik s Pečovnikove hube na Razboru so bila poleg skrinje iz trdega lesa vpisana še naslednja oblačila: 1 novo, 1 ponošeno in 1 slabše krilo, 2 srajci, 2 modrca, 2 predpasnika, 1 ponošen kožuh, 1 suknen špenzer, 1 par volnenih nogavic in 1 par iz sukanca, 1 par suknenih podvezank. Obleka je bila ocenjena na 6 goldinarjev in 34 krajcarjev (Zapuščina). Prežitkar Luka Skaberne pa je leta 1839 zapustil tudi naslednje oblačilne kose: 1 grobo srajco ocenjeno na 24 krajcarjev, 1 fino srajco (40 krajc.), 1 klobuk (20 krajc.), 1 modro pisano rutico (12 krajc.), 1 srajco (30 krajc.), 1 suknjič (20 krajc.), 1 rdeč (20 krajc.) in 1 črn telovnik (12 krajc.) (Skaberne).

Ti in še nekateri drugi podatki pričajo, da je vsaj v gospodarsko zaostalejših krajih prevladovala, sodeč po zapuščinah bajtarjev in kmetov, borna obleka, ki je bila pri bajtarjih že na meji oblačilne ravni.

3.

Temeljna delitev na **delovno in praznjo obleko** je narekovalo po eni strani telesno in nemalokrat umazano delo agrarnega prebivalstva, po drugi strani pa posvečevanje nedelj in praznikov. To potrjujejo tudi podobni podatki, kot je na primer ta iz leta 1873 za novo-meško okolico: „Za važno in potrebno smatra se dvojna obleka, delavna in praznična“ (Trdina II, str. 536).

Kar zadeva delovno nošo, poudarjamo, da ne kaže posploševati peščice virov o njej, med drugim tudi zato ne, ker so z različnih območij sporočene do neke mere različne stopnje delavniške oblačilne ravni. Označene so kot raztrgana obleka (Dobje), v dobrem stanju ali raztrgana (Slivnica), starejša in slabša obleka (Rogatec). Bile pa so tudi izjeme, če verjamemo bržkone pretirani splošni oceni delovne noše na Kranjskem iz leta 1846. Poročeva-

lec je namreč zapisal, da so bili hkrati z domačimi tudi posli doma in na polju (torej ob delavnikih), oblečeni tako, „de bi skorej mislili, de mora biti tukaj izverstvo bogastvo in premoženje“ (Oglednik, str. 147).

V precejšnjem nasprotju s poročili o borni delovni obleki je praznji videz leta 1838 upodobljene, sicer bosopete žanjice (Goldenstein, št. 48). Nemara je bilo tedaj v navadi, kot je znano za stoletje kasneje (Makarovič, Dobropolje, str. 11), da so se ženske za nekatera kmečka opravila (npr. za žetev, spravilo krme) čedneje oblekle.

Nedeljam in praznikom, ki so bili v 19. stoletju povezani s splošnejšo udeležbo pri nedeljskih in prazničnih mašah, je bila namenjena posebna praznja ali semanja obleka (Novičar, str. 139). Ta se je vsaj po snažnosti in kakovostnejšem blagu razločevala od vsakdanje. Kot je bilo že v drugi zvezi povedano, je bila ponekod nedeljska obleka vsaj pri mlajših vaščanih naprednejša, sodobnejša oblika noše. Pri starejših ljudeh, ki so zaradi

Sl. 15. Vezenina na ramenskem delu ženskih praznjih rokavcev, okolica Trsta, konec 19. stoletja, (SEM)

varčnosti ali pomanjkanja denarja tudi po več let ali celo desetletij oblačili ob nedeljah isto praznjo obleko, pa je marsikdaj izpričan staromodnejši praznji oblačilni videz. O tem so znana poleg slikovitejših (npr. Levstik, str. 184) tudi skromna, vendar vseeno poučna pričevanja. Na primer iz leta 1865: „K stranski mizi se vsedeta moža v irhastih hlačah, jirhovina je bila kaj široka in zelo lepo napeta, v čevljih na kveder in štembalih čez koleno, v pruštofih po stari šegi, to se pravi: kolarje po koncu in vsaki svojo belo firmažasto marelo pod pazduho“ (Zarnik, str. 305).

Koliko so se razlikovale obleke za večje in manjše praznike ne moremo natančno ugotoviti. Po nekaterih in med njimi le redkih povsem določenih podatkih iz srede in konca 19. stoletja sklepamo, da so se poleg žensk tudi moški za praznike čedneje oblekli. V tej zadevi je nadvse poučen opis deklinške in poselske obleke v Stični na šesto nedeljo po veliki noči iz leta 1844 (Skraber, str. 190). Z visoko oblačilno ravniyo so bile med njimi vsaj navzven, v obleki, zabrisane družbene razlike. Z Dolenjskega je tudi skoraj tri desetletja kasnejši opis praznje noše v Prečni: „O s. rešnem telesu silen lišp povsod. Ženske skoraj vse v pečah, na premnogih kaj bogato omreženih in pripetih zgoraj v gizdav greben z brojnimi buckami“ (Trdina, str. 213). Poleg vezanih peč so sodili k praznji noši tudi vezeni rokavci (sl. 15).

Če povemo še drugače: po celotredenskem garanju in nemalokrat tudi umazanem delu so ljudje v agrarnem okolju le ob nedeljah in praznikih počivali in počitek oznamovali tudi s snažno praznjo obleko. Ali kot je bilo slikoviteje zapisano leta 1873: „O praznikih mora vse čisto i doljne kikle... delavnik je kmet, praznik gospod, 6 dni v dreku, blatu, 1 dan v škrlatu in zlatu“ (Trdina II, str. 535–536). Peščica veljavnejših pričevanj o stanovanjski kulturi in higieni (gl. tudi Keršič) nam obenem govori tudi o oblačilni in osebni higieni. Ta je

Sl. 16. Z raznobarvno volno vezen moški kožuh, Gorenjsko, sreda 19. stoletja, (SEM)

bila med tednom, ob delavnikih, precej nižja kot ob praznikih, kar se sklada z obravnavanim delavniškim in svetešjim oblačilnim videzom. Na primer za arveški okraj na Slovenskem Štajerskem (danes je večidel v Avstriji) je bilo leta 1811 zapisano o podložnikih: „Leži namreč na golem lesu v svoji delavniški obleki. Ne umiva se, ne čedi svojega života in ne pere svojega bornega razcapanega oblačila ves teden, razen za nedeljo ali praznik, ko gre v cerkev“ (Kuret, str. 58, 59).

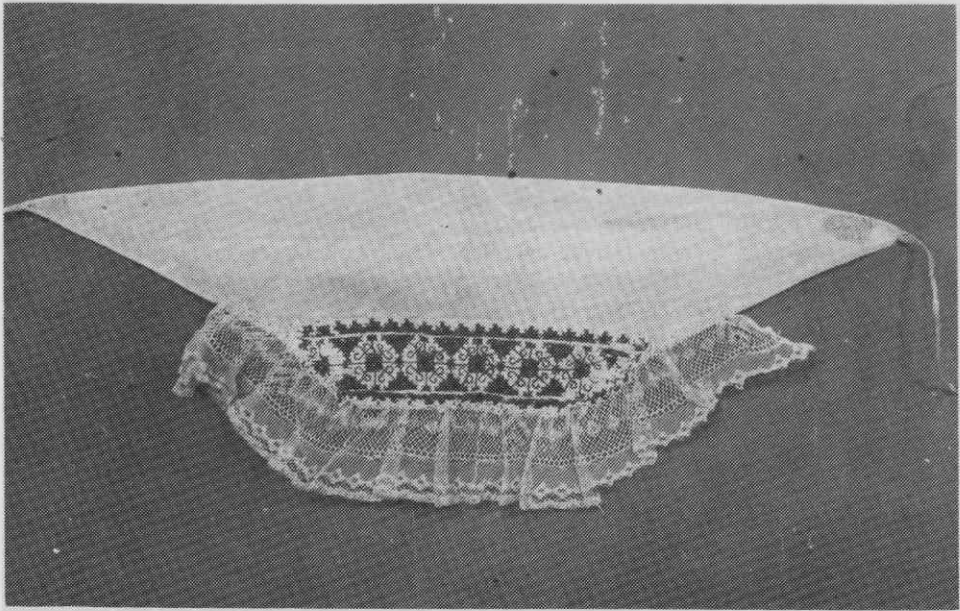
V nizu oblačilnih opisov prevladujejo tisti o poletni obleki pri agrarnem prebivalstvu. Zato lahko sklepamo le na podlagi peščice pričevanj in ohranjenih zimskih oblačil, da so vsaj ponekod moški in ženske nosili pozimi vrhu enojne ali dvojne marsikje čisto letne obleke, zimska, kožuhovinasta ali sukna oblačila (primerjaj edini natančnejši opis letne in zimske noše za naborni okraj Ormož leta 1813: Baš, Opisi, str. 41, 42). Predvidevamo, da sta revščina in pomanjkanje zimskega oblačilnega blaga krojili borno in pomanjkljivo zimsko oblačenje. Vsaj tako sklepamo po dveh, treh opisih, ki sodijo v panonsko oblačilo območje. Za prebivalce jugovzhodnega dela Slovenskih goric je sredi 19. stoletja podobno zapisano kot o Belokranjcih in tistih iz Čateža: da je pomanjkljiva platnena obleka v zimskem času vzrok za številne epidemije, griže (Puff, cit. po Baš, Opisi, str. 21), prehlade (Delimarič, str. 15) in nezgodne porode (Delimarič, str. 19).

4.

Sredi 19. stoletja so različna pokrivala še vedno, zlasti v panonskem oblačilnem območju označevala **zakonski stan** žensk. Peča, ki naj bi bila nekdanj samo pokrivalo zakonskih žena (Ložar, Noša, str. 228), je do srede 19. stoletja ta pomen v glavnem že izgubila. Vsaj tako sklepamo po pomanjkanju pričevanj v tej zadevi. Izjemo pomeni pesem s Štajer-

Sl. 17. Kmečka zimska ženska in praznja noša, Polhov gradec, Dobrovo, Vrhnika, leta 1838, (Goldenstein)

Sl. 18. Žensko pražnje pokrivalo „jalba“, Podzemelj v Beli krajini, konec 19. stoletja, (SEM)

skega, v kateri se omenja peča kot zakonsko pokrivalo (Štrekelj, str. 329) in še peščica drugih pričevanj (npr. Heinko III, str. 222). Ohranila pa so ga ponekod tudi še po sredi 19. stoletja druga, kapam podobna pokrivala, ki se omenjajo za Prekmurje in Belo krajino (Bellosics, str. 262; Kobe, str. 164; sl. 5, 16). Zanimivo pa je, da so se proti koncu 19. stoletja, to je v obdobju uveljavitve sodobnejše mestne oblačilne mode v agrarnem okolju še nadalje ohranili marsikateri oblačilni znaki, oblačilna govorica v smislu razlikovanja samskih in poročenih pa je zamrla. Določeneje povedano: z ruto so se pokrivalo poleg samskih in poročenih žensk tudi deklice (Makarovič, Zapiski).

Med **življenjskimi** in zlasti ženitovanjskimi **šegami** ima povsem določene pomene tudi obleka in še bolj oblačilno okrasje. Za poroko sta imela ženin in nevesta praviloma novo obleko „snažno opravo“ (Mulec, str. 15; Žurman, str. 30). Nekatere neveste so še v drugi polovici 19. stoletja imele obleko, za katero so same pridelale laneno in volneno blago, ker so prejo same spredle in tudi stkale. Za sredo 19. stoletja pa je o tem znan le osamljen podatek za osobenjsko hči (Prigodbe, str. 24). Vsaj v drugi polovici 19. stoletja je bilo v navadi, da je imel ženin, okoli Rogatca pa tudi starešina in svatje, ogrnjen plašč (Žurman, str. 30). Po podatkih iz konca 19. stoletja so si plašče večinoma izposojali prav za ženitovanje (Makarovič, Zapiski). V novomeški okolici je imel ženin plašč ali burnus že tedaj, ko se je šel ženit, ker „brez plašča ali burnusa bi se nevesti zamerili“ (Trdina I, str. 16).

Na splošno je ženitovanjska noša malokdaj opisana (npr. Ripšl, str. 181; Krempl, str. 241) in še manjkrat istočasno opisana in naslikana (Kordesch, str. 212). V bistvu je bila ženitovanjska noša pražnja obleka, ki se ni razločevala od siceršnje pražnje noše. O tem pričajo podobni, kot navedeno redki opisi, na primer za okolico Rogatca: „Obleka ženina, starešine in svatov pa je: suknjena črna kamižola, irhače (irhaste hlače), iz rdečega suk-

Sl. 19. Okrasni ženski čelni trakovi „parte“, Bela krajina, druga polovica 19. stoletja, (SEM)

na lajbelc (mala kamižola) in pa černe škornje. Ženske pa imajo bele janke (kikle), černe predpasnike (Szhurze) in rudeče robce okoli vrata“ (Žurman, str. 30).

Pogosteje kot ženitovanjska obleka se omenja okrasje, ki je vidneje oznamovalo ženina, nevesto in svate. Na primer leta 1848 je zapisano za istrske Slovence, da imajo na dan poroke vsi svatje vence na klobukih, ženin in kum pa imata največji venec. Nevesta pa „se od drugih devic razloči, de ima vso glavo s svilnatimi verbci ovito, kateri po plečah doli visijo, in odzadej na glavi ima svitlo kronico“ (Zdešar, str. 62). Za okolico Rogatca je podatek iz leta 1859, da ima nevesta „v nekaterih krajih veliko avbo vso ovenčano, na nji pa majhen venec na glavi kakor družice (Žurman, str. 30; prim. tudi Ripšl, str. 181). Šopke za ženina, obe starešini in za deverja, ki jih je kupila nevesta, so plačali njeni starši (Žurman, str. 30).

Nezakonskim materam ni bilo prizanešeno niti na poročni dan. Vsaj že v drugi polovici 19. stoletja je bilo oblikovano povsem določeno označevanje, ki jih je razločevalo od deviških nevest. O tem je bilo zapisano leta 1871 v novomeški okolici: „Nevesta imela že pred de- te, ergo prišla poleg šege v cerkev brez venca z robcem krog glave. Sedela je v kotu vsa objokana, solze so ji padale na prsi, nič ni govorila (Trdina I, str. 330).

Venec je bil prav tako kot belo oblačilo znamenje devištva. Zato so ga imele, npr. v Zalo- gu na Dolenjskem, kot se poučimo leta 1870, prvoobhajanke (Trdina I, str. 117) ter mla- de ali stare device tudi na parah. Ali kot se nazorneje poučimo leta 1842; „Čez eno uro jo tovarišice čedno umijejo, v belo krilo oblečejo, lep deviški venec iz zeleniga rožmarina v lase zapletejo, paternošter v roke in čeden zvezek dišečih rožic“ (Slomšek, str. 236). Po- dobno tudi leta 1845 (Kruh, str. 112). Le osamljeno se poučimo o obleki pogrebcev pri istrskih Slovencih: „Moški, kateri gredo za mertvim so oblečeni v svoji sukneni obleki, če je ravno toplo in poleti“ (Zdešar, str. 148).

Z ženitovajnskimi šegami je povezana tudi **oblačilna bala** in razno **oblačilno darovanje** (gl. tudi Tomažič). Najprej nevestina bala. Premožnejši starši so pripravili hčeram poleg pohištva tudi obleko (npr. Zdešar, str. 48; Matičetov). Revnejše so si morale balo največ- krat same zaslužiti, najbolj uboge pa je niti niso imele. Izmed redkih znanih popisov bal iz- virajo štirje s Krasa. Dekleta so se poročila v obdobju 1827 do 1893, to je leta 1827, 1837, 1842, 1853. Oblačilna bala prve je bila ocenjena v skupnem znesku 119 goldinar-jev, druge 96, tretje 115 in četrte zaokroženo 226 gld. Po vrstnem redu pa so imele v bali po 10, 8, 14, 13 kril, 3, 4, 3, 1 jopo, 9, 6, 9, 14 spodnjih kril, 13, 10, 15, 6 rokavcev, 8, 9, 23, 5 pokrival (peče in rute), 7, 7, 10, 13 predpasnikov, 2, 2, 3, 3 pare čevljev, 2, 2, 0, 0 nogavic. Nevesta, ki se je poročila leta 1837 je imela še dve ovratni ruti, tista, ki se je poročila leta 1842 je imela križ in par uhanov in poročena leta 1893 pa 12 srajc in zlatni- no vredno 45 gld. (Matičetov; Sirk).

Primerjava podatkov kaže, da sta imeli najbolj bogato balo nevesti, ki sta se poročili leta 1827 oz. 1893. Doma sta bili z večjih kmetij kot ostali dve — a tudi bala drugih dveh ni bi- la skromna.

Na ženitovanje so vezana še druga oblačilna obdarovanja. Na primer za Istrske Slovence je zapisano leta 1848, da takoj po končanem dogovarjanju in pogodbi o nevestini doti „daruje ženin nevesti kakošno ruto ali kakošni križ ali serce pozlačeno, kteriga potlej na persih nosi, nevesta pa vsim da cvetličice, ktere nosijo na klobuku do pira“ (Zdešar, str. 48). Na dan poroke, ko pridejo v nevestino hišo, „poda ženin nevesti en par postoli (čev- ljev) in en par nogavic, tako tudi njeni materi, če je še živa, sicer pa tisti, ktera je hišna go- spodarica. Nevesta obuje te nogavice in postoli, zakaj samo v teh sme iti k poroki (Zde- šar, str. 62). Ko pride nevesta na ženinov dom „odpre mati ženina vrata, vrže ženinu in nevesti ruto za vrat in jih pelje tako v hišo, in jih objame; to ruto obderže nevesta za dar“ (Zdešar, str. 136). Leta 1854 pa se poučimo za Goriško, da je družica darovala gonjačem belo ruto in šopek (Šege, str. 54).

Taka in druga obdarovanja z oblačili pri katerih vidijo nekateri strokovjaki tudi druga ozad- ja, pa pričajo predvsem o takratni veliki ceni oblačil ali oblačilnih dodatkov.

Naj na tem mestu omenimo, da je imelo cvetje v času snubljenja in svatovanja prav dolo- čen in s t.im. predmetno nemo govorico označen pomen. Na primer sredi 19. stoletja je istrska Slovenka poslala ženinu, če je privolila v snubljenje, cvetlice, v nasprotnem prime- ru pa pelin (Zdešar, str. 39). V novomeški okolici pa je bilo zapisano leta 1879, da so de- kleta pošiljale, največkrat po prijateljicah, fantom v znak naklonjenosti ali v vzpodbudo šopek cvetja (Trdina I, str. 244).

5.

V 19. stoletju je bila vsaj na delu slovenskega ozemlja obleka (poleg hrane in stanovanja) **glavni zaslužek poslov**. Ponekod so prejeli poleg obleke tudi plačilo v denarju.

O plačevanju poslov z obleko, je ohranjen nadvse poučen zapis iz leta 1821 za gosposko Podsreda: „Tu je navada, da se posli ne plačujejo, temveč samo v obleki, in sicer hlapcu na leto kot nedeljska obleka srajca iz pražnjega platna, hlače iz črnega usnja, suknen telovnik z rokavi, podtelovnik ali telovnik, klobuk in hlače, nato druge, reševinaste hlače; škornje jim dajejo templatli po potrebi.

Dekli se na leto plačuje kot nedeljska obleka muzelanka, zvečine iz sukna ali blaga iz kamelje dlake, redko iz (srednje dobrega) blaga iz debelodlake, močne volnene preje, spodaj obrobljena s širokim žametnim trakom, modrc iz svile, polsrajca iz finega platna, obšita z modrimi trakci, par novih škornjev, cajgast rožast predpasnik, naglavna ruta iz perkala, avba s formom po načinu, ki je tu v celjskem okrožju splošno v navadi, usnjen pas okrašen s kositrom ali tudi pas iz bele pločevine, naglavni, širok trak iz črnega žameta, kot delavniška obleka iz hodničnega platna, dve polsrajci, dve krili z modrcem, dva predpasnika, naglavna ruta in škornje jim dajo templatli po potrebi“ (Baš, Opisi, str. 50).

Vsaj kar zadeva denar, se je bolje godilo koroškim poslom, saj so prejeli poleg obleke tudi plačilo. Leta 1833 je prejela dekla na večji Lamprehtovi kmetiji v Črni letno 14 gld (2 gld so ji dali za likof), v obleki pa eno modro krilo, svileni ruto, par nogavic in dva para čevljev (Protokol I). V Selah v Rožu je približno v istem času prejel hlapec letno 14 gld plače in 3 gld za likof, dalje 2 para podvezank, 2 srajci, 1 usnjene hlače, 1 lodnaste hlače, 1 lodnast jopič in 1 par volnenih nogavic v skupnem znesku 11 gld in 12 krajcarjev. Dekla pa je zaslužila še te oblačilne kose; 2 srajci, 1 cicasto krilo, 2 avbi, 1 moder in 1 bel predpasnik, 1 životec, 2 para nizkih čevljev in 1 par volnenih nogavic v skupni vrednosti 8 gld in 10 krajcarjev (Protokol II).

Primerjava obeh zneskov kaže, da je skoraj pol več zaslužila črnjanska dekla, kar zadeva oblačil pa je imela več „lona“ selška dekla. Zato ugotavljamo, da ni bilo bistvenih razlik pri že tako pičlem zaslužku.

V primerjavi s koroškimi posli so približno desetletje kasneje prejeli na primer na Kozjanskem hlapci in dekleta poleg manjših plač tudi manj obleke. Na primer leta 1843 je zaslužil hlapec, ki se je udinjaj na območju planinske gosposke na leto 16 gld plače in obleko. Dekla pa je dobila letno 10 gld, par škornjev in eno obleko (Kuret, str. 133). V gosposki Jurklošter pa so bile nekaj boljše plačani kot v gosposki Planina, zato so prejeli manj obleke. Tamkaj je hlapec zaslužil navadno 20 gld na leto, dekla pa 12 gld, na leto so ji dali še par škornjev, hlapcu pa ene prtene hlače (Jurklošter). Približno enako so zaslužili posli tudi na Dolenjskem leta 1870, čeprav so po denarni reformi prejeli večje vsote, npr. hlapec 50 goldinarjev in obleko (Trdina III, str. 830), dekla pa 24 goldinarjev in obleko (Trdina I, str. 247). Naj bo še omenjeno, da so videli bajtarski pa tudi nekateri kmečki sinovi in hčere v udinjaju na kmetijah edino možnost, da si poleg hrane zaslužijo obleko ali denar za obleko. Ali kot se poučimo za novomeško okolico leta 1870: „Dekleta gredo rada od doma dostikrat še ko jim starši žive, zato ker jim ne napravljajo potrebne obleke...“ (Trdina I, str. 289).

Če posplošimo sicer redka pričevanja o oblačilni porabi poslov, so letno lahko kupili komaj eno obleko. O tem priča tudi podatek za novomeško okolico leta 1870: „Plača dekelska je komaj za obleko, ker so cape drage in slabe...“ (Trdina I, str. 289).

Kar zadeva nakup obleke, se je še slabše godilo tistim poslom, ki so del zaslužka ali ves zaslužek hočeš nočeš dajali staršem. Po podatkih za obdobje med svetovnjima vojnoma so največkrat tako ravnali hlapci ali dekle, ki so podpirali bolehnne starše ali nepreskrbljene brate ali sestre (Makarovič, Zapiski). Znale so poleg teh tudi drugačne porabe zaslužka in z njim povezano pomanjkanje obleke. O tem priča naslednji zapis za Dolenjsko iz leta 1870, ki pa ga ne kaže posploševati: „Dekle dobivajo tod kaj slabo plačo (po 24 f in le malo čez včasi), zraven pa nekatere še pijančujejo ali jim poberejo denarje ljubčki ali brezvestni starši in zato ima le malokatera dosti potrebne obleke. Ob nedeljah ali pozimi izposodijo si marsikako jopo ali kijkljo etc. od tovarišic ali gospodinj“ (Trdina I, str. 176).

O **pomenu**, ki ga je uživala v 19. stoletju (in še vse do srede 20. stoletja) **obleka ali posamezni kosi obleke**, priča tudi to, da se navaja v oporokah, izročilnih pogodbah in zapuščinskih zapisnikih.

Za ilustracijo navajamo le nekaj primerov: leta 1836 je bila pri sv. Lenartu v Zabukovju v slovenščini napisana oporoka. Hkrati z drugimi volili je zapisano, da izroča darovalka tudi morebitno obleko kot plačilo za dosmrtno oskrbo (Medvejšek). Posestniki npr. iz ljubljanske okolice so natančneje volili posamezne oblačilne kose in dodatke. Med njimi na primer Luka Traven z Glinca: „Imam jest en prou lepi pelc ali sukna tega dobo za menoj moj sin Jakob, ta bol ura žepna uzame mati ina da potlej kterima se bo nji za prav zdelo. Ta slaba sukna pa slabi žepno uro dobo moj mlajši Janez“ (Oporoka J.T.). Polgruntar Tomaž Babnik iz Bizovika je med drugim zapustil. „Ta bolj suknjo volim stricu Janezu Babniku, spl. Pogačarju, en star kožuh pa Mraku“ (Oporoka T.B.). Posestnik na Fužinah je daroval kompletno obleko in sicer „rekelc, lajbelc, hlače, čevle, srajco in gate“ (Oporoka J.B.).

V izročilnih pismih so si prevžitkarji izgovorili poleg hrane tudi potrebno obleko, kar je običajno na kratko zapisano, na primer: „Svoji materi mora ženin dajati poleg hrane potrebno obleko“ (Oporoka J.S.). Navedeni in tudi drugi, vsebinsko enaki podatki pričajo, da je pomenila poleg stanovanja hrana in obleka v 19. stoletju še vedno edine in glavne potrošne postavke slovenskega agrarnega prebivalstva.

Končno naj še omenimo, da je imela v 19. stoletju obleka velik pomen pri raznih človekoljubnih delih. Poleg denarja je bila najpogostejše darilo pogorelcem v raznih slovenskih vaseh. O tem pričajo zahvale župnikov, ki so največkrat prosili in se potem tudi zahvaljevali v imenu pogorelcev: „Iz domače fare sim le jez v roke dobil 111 gld, 37 krajc.; obleko pa posebno platnene tolikanj, da nisem le pogorelcev obilno obdaroval, temuč de sim zdaj še nekaj ušpetelnov na šentursko goro poslal“ (Arko; Torkar).

Obdarovanje revnih otrok z obleko je med drugim sodilo tudi v čitavniško dejavnost, na deželi in zlasti v mestih (npr. Ljubljana, str. 429).

Vsaj že proti koncu 19. stoletja so začeli v nekaterih šolah praznovati t.i. božičnico. Ob tej priložnosti so marsikje obdarovali revnejše otroke z obleko. V črnjanski šoli so na primer leta 1892 obdarili 54 rudarskih otrok s čevlji in nekatere tudi z obleko (Kronika). Revnejšim šolarjem (74 po številu) v Kamni Gorici so leta 1895 razdelili razno obleko, vredno 200 gld. Obdarovanih je bilo 74 otrok (Kamna G.). V ljubljanskih mestnih šolah je bilo leta 1898 obdarovanih 197 ubožnih otrok s toplo zimsko obleko (Božičnica).

V. Glavna družbena in gospodarska gibalna razvoja noše

Opaznejše oblikovne in vsebinske spremembe v kmečki noši 19. stoletja so omogočile nekatere, že proti koncu 18. in potem v 19. stoletju bistveno spremenjene družbene in gospodarske okoliščine. Njihov vpliv na sočasni razvoj kmečke noše se kaže, prav tako kot v nekaterih drugih sestavinah kmečke kulture, na različnih ravneh.

Če povzamemo, se je tudi v prejšnjih stoletjih razvijala kmečka noša v različnih okoliščinah, ki so oblikovale noše posameznih obdobj. Zato so bolj ali manj opazne v noši agrarnega prebivalstva, npr. poleg renesančnih in baročnih potez tudi sestavine kasnejše oblačilne mode. Vsekakor pa se je noša starejših obdobj v glavnem razvijala v okviru razlik, ki so jih razni družbeni redi uvajali med ljudi; njihova posledica je bila razločevanje prebivalstva po obleki glede na družbeni položaj (Vilfan, str. 26). Prav različna obleka je že na zunaj ločevala ljudi po njihovi družbeni pripadnosti. Še v 16. stoletju so bila prizadevanja po ločevanju ljudi na „žametasto in prteno gospodo“ zelo velika. O tem priča vsebina predpisov o obleki in blagu, ki so ga smeli po takratnih policijskih redih nositi posamezni sloji. Kasnejši in v 18. stoletju vedno bolj redki oblačilni predpisi so bili le še moralnega značaja (Vilfan, str. 39). O tem pričajo tudi viri iz 19. stoletja, po katerih so zlasti duhovniki obsojali oblačilno nečimrnost. V prvi polovici 19. stoletja je na primer takratni metliški župnik skušal zatreti dolge črne pasove Belokranjic (Navratil, str. 391). Župnik v tržaški okolici pa je menda zatrl nošo razkošnih pokrival nevest na Primorskem (J.G.V., str. 50). Podobna in druga moralna prizadevanja, ki so se tikala tudi posnemanja sodobnejše preprostejših mestne oblačilne mode so bila večinoma neuspešna, zakaj uredbe, ki so nekdanj določevale razločevanje posameznih stanov že na zunaj, po obleki, že dve stoletji niso bile več v veljavi.

V tej zadevi so nadvse poučna še vedno s preostanki stare miselnosti o oblačilnem ločevanju ljudi prežeta pričevanja iz srede 19. stoletja (in še kasneje). V njih sodobniki — to navajamo tudi v drugi zvezi, tako rekoč samo še nemočno tarnajo in obžalujejo, da se kmet od meščana, hlapec od gospoda ne ločita več (npr. Pevec, str. 204; Metlar, str. 148).

Marčna revolucija leta 1848 na Dunaju je vsaj posredno vplivala tudi na spremembe v kmečki noši. Čeravno so bile nekatere svoboščine, ki jih je prinesla, znova odpravljene, je zemljiška odveza ostala. Kmet je postal lastnik zemlje. V letih po marčni revoluciji, ko nove davščine še niso bile urejene, so zlasti mestom bližji kmetje uspešno prodajali razne pridelke mestnim prebivalcem (Priatelj, str. 85).

Takšno stanje je opisano tudi v Novicah leta 1851: „Tri leta skorej že kmet gosposkam desetine, davkov itd. ne plačuje, kar na polji pridobi, žito, živino itd. meščanom za dragi denar prodaja. — Marsikteri kmet je zdaj bolj gospod, kot gospodi, ki v mestu žive. Pravijo, de je srebro večidel na kmetih (ne vem, če je res), pa to je gotovo, da grunt in se kar on pridelal, veliko večji ceno ima kakor pred tremi leti (Melcer, str. 26).

Po marčni revoluciji izboljšana življenjska raven se je kazala tudi v noši (npr. Šege, str. 58). V zvezi s tem napisani članki pričajo o tem, da so bile oblačilne spremembe precej velike. Zato so jih sodobni člankarji večkrat omenjali. Vsekakor pa je treba imeti pred očmi, da so spočetka veljale le za del, mestom bližjega prebivalstva. V odročnejših in gospodarsko šibkejših krajih je bil oblačilni razvoj počasnejši. Prizadeto napisani članki pa sočasno izražajo tudi dokaj enostransko gledanje piscev na družbeno in gospodarsko napredovanje slovenskega kmeta (Makarovič, Noša II, str. 90).

Kmečka noša se je občutneje preoblikovala v spremenjenih družbenih in tudi gospodarskih razmerah. Kmetov družbeni in gospodarski položaj se je začel izboljševati že pod vladavo Marije Terezije. Velikega pomena je bila ustanovitev okrožnih uradov „kresij“, ki so sprejemale tudi kmečke pritožbe zoper zemljiškega gospoda. S terezijansko davčno knjigo je bila ločena podložniška posest od gosposke, davki pa so bili predpisani za vsako posebej. Tudi nekatere druge reforme so natančneje določile obveznosti podložnikov do fevdalnega gospoda in omogočile drugim kmetom, da so v večji meri razpolagali s svojim imetjem (Kardelj, str. 35). Jožef II je uvedel še naprednejše ukrepe. S podložniškim in nevoljniškim patentom je odpravil nevoljništvo, olajšal gibanje kmečkega prebivalstva in večjo izbiro poklicev (Kardelj, str. 134).

Zgodovinarji poudarjajo, da so omenjene reforme Marije Terezije in Jožefa II., čeravno niso nastale z avtoriteto kmetovih potreb, temveč z avtoriteto potreb nastajajočega meščanstva, zbudila kmetov družbeni ponos in dvignile ugled kmečkega stanu. Zemljiški gospodje so morali zmanjšati pritisk na kmeta, če so jih hoteli obdržati na svoji zemlji (Gestrin, str. 16). S spremenjenim stanjem, ki v 19. stoletju nikakor ne kaže idealne podobe, se je začel zmanjševati nekdanji veliki prepad med kmeti in gospodo. Postopno zблиževanje se je kazalo na raznih ravneh. Navzven je bilo opazno predvsem v noši.

Oblačilne spremembe so torej omogočile spremenjene družbene razmere. Istočasno pa so jih omogočale tudi velike gospodarske in med njimi zlasti tehnične spremembe in večje možnosti za zaslužek.

Pri opisih oblačilnih sprememb sredi 19. stoletja se večkrat omenjajo spremembe v uporabi oblačilnega blaga, kot smo natančneje navedli pri obravnavanju posameznih oblačilnih kosov. Če povzamemo, so prihajale v rabo za krojenje moških in ženskih oblačil zlasti na alpskem oblačilnem območju razne tovarniško izdelane tkanine iz volne, bombaža in svile v večjem obsegu pred sredo 19. stoletja. Tako sklepamo po zadevnih poročilih iz okrajnih gosposk na Koroškem (npr. Osoje, Pliberk, Dobrla vas), na Dolenjskem (npr. Stična, Ribnica, Ruperčvrh), Notranjskem (npr. Postojna, Vipava, Planina) in na Slovenskem Štajerskem (npr. Hrastovec, Ravno polje, Ormož).

Poraba tovarniškega blaga je bila v bližini mest še opaznejša kot na podeželju. Nekateri člankarji prav dramatično opisujejo takšno stanje, na primer: „Slovenc se pri obdelovanju zemlje še zmiram stare šege derži, pri obleki se pa po novih modah suče. Naši dedi so nosili sukne domačiga pridelka; ... Nima sadaj Slovenc razun srajce in včasi hlače ne ene niti domačega pridelka na životu. Vprašajmo da zakaj ne? — Odgovoril bi, da mu obleka dražše hodi, če si jo doma pripravi, kakor če jo kupi. — Zna to resnica biti, alj kako dolgo pa terpijo te pisane cunje? V gojzd se ne sme ž njimi prikazati“ (Konšek, str. 129).

Že Ivan Prijatelj je leta 1938 navedel dejanske vzroke povečane porabe kupivniga blaga na kmetih v prvi polovici 19. stoletja. Med drugim pravi, da so „začele svobodna obrt, industrija in trgovina, neovirano od prejšnjih carinskih pregrad metati med kmete ceneno fabriško oblačilno blago, mnogo privlačnejše za oko“ (Prijatelj, str. 86).

Tehnična revolucija, ki jo je povzročil izum parnega stroja in mehaničnih statev, je krepko posegla v dotedanje izdelovanje tkanin. V večjih tekstilnih industrijskih obratih so jo izdelovali hitreje in ceneje. Še v dobi fevdalizma so ustanovili na Slovenskem prve tekstilne obrate, med njimi predilnice, suknarne, tkalnice in barvarne. V letih 1724 do 1803 je delala sukarna v Ljubljani. Leta 1795 je začela obratovati sukarna v Zgošah pri Radovljici in delovala je še proti koncu 19. stoletja (Šorn, str. 116). Tovarna sukna v Škofji Loki je bila ustanovljena leta 1838, poslovala je še pred prvo svetovno vojno. Leta 1826 je bil

ustanovljen tekstilni obrat v Ajdovščini, leta 1837 pa bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani, čez 2 leti tekstilna tovarna v Št. Pavlu pri Preboldu (Kobe, A., str. 15 ss). V kakšnem obsegu so ti in drugi tekstilni obrati zalagali s svojimi izdelki kmečko prebivalstvo v 19. stoletju, ne vemo natančno. Na podlagi raznih podatkov lahko sklepamo, da so velik del proizvodnje pokupili tudi kmetje. O tem pove nekaj več podatke iz leta 1844: „Dva tržiška mojstra veliko tavžent vatlov pavolnika na leto izdelata in s svojo robo kmetice cele kranjske dežele in drugih bližnjih okrajev oblačita (Bleiweis, str. 179).

Za nazornejšo predstavo o obsegu tovarniške proizvodnje volnenih in bombažnih tkanin, ki so konec 18. in v večjem obsegu proti sredi 19. stoletja izpodrivale domače tkanine, navajamo še nekaj podatkov: Ob koncu 18. stoletja je samo stanovska suknarna v Ljubljana izdelala 3400 kosov sukna v približni dolžini 80.000 metrov (Šorn, str. 117). V tržiški barvarni in tiskarni so na leto izdelali 15.000 kosov barvaste in tiskane kotenine še v štiridesetih letih 19. stoletja. V Zgošah pa od 1000 do 1400 kosov sukna (Šorn, str. 120). V ljubljanski predilnici in tkalnici so npr. leta 1875 izdelali 40.000 kosov raznih tkanin (Kobe A., str. 28).

Ti in drugi podatki pričajo, da so izdelovali v slovenskih tekstilnih tovarnah vedno več bombažnih in volnenih tkanin. Poleg domače proizvodnje pa je treba upoštevati tudi vedno večjo proizvodnjo tujih tovarn. Leta 1864 je bilo v vsej avstro-ogrski monarhiji 5.858 predilnih strojev (Kresz, str. 90). V osemdesetih letih so tekstilni izdelki iz čeških, moravskih in šlezjskih tovarn tako rekoč preplavili tudi naše ozemlje. Sejmarji in prekupčevalci so prinašali na letne sejme predvsem z Moravskega obilo tekstilnega blaga. Bilo je lepše za oko, primerno kmečkemu okusu in lahkvo v primerjavi s težkim platnom in suknom. Tudi cena blaga je bila ugodna, le v trpežnosti se ni moglo meriti z domačimi tkaninami. To so sodobniki, ki so se zavzemali za doma izdelane tkanine, radi poudarjali (npr. Konšek, str. 129). Kljub temu so kmetje kupovali za oko privlačno blago, ki je bilo narejeno po kmečkem okusu, sprva za praznično, kasneje pa tudi za delovno obleko.

Pri širjenju tovarniških tkanin in nekaterih oblačilnih izdelkov (npr. rute, nogavice, suknjiči, plašči, čevlji, klobuki) med kmečko prebivalstvo ima velik pomen sejmarstvo. Že sam način prodajanja je bil za kmete neke vrste družaben dogodek. Poseben čar mu je dajalo z barantanjem združeno (navidezno) popuščanje cene in z njim povezan občutek dobre kupčije.

V obdobju rasti slovenskih tekstilnih obratov in povečane porabe tovarniških tkanin sredi 19. stoletja je začelo zamirati izdelovanje domačega platna in sukna (npr. Mohorič, str. 171). V časnikih zasledimo že v štiridesetih letih 19. stoletja vse bolj pogoste ugotovitve, da lanarstvo in suknarstvo zamira (Bleiweis, Suknarji, str. 93 ss). Znale so različne pobude, da je treba lanarstvo ponovno pospeševati (Britovšek, str. 227).

Zaradi jasnejše predstave o tem vprašanju povejmo, da je bilo še v prvi polovici 19. stoletja na Kranjskem zasejanih z lanom in nekaj malega s konopljo približno 3.450 ha površine (Britovšek, str. 227). Po sredi 19. stoletja je gojenje lanu neprestano upadalo (Britovšek, str. 231). Na prehodu v 20. stoletje je pridelovanje lanu v oblačilne namene tako rekoč zamrlo (Makarovič, Zapiski). Podobno se je dogajalo tudi z ovčjerejo, ki je dajala surovine za izdelovanje volnenih tkanin, sukna in raševine. Tako so na primer samo na Slovenskem Štajerskem naštel 1857. leta 37.074 ovac (Kotnik, Sukno, str. 10). Na slovenskem ozemlju so po statističnih podatkih gojili na primer leta 1869 še 289.623 ovac, od tega največ na Primorskem, to je 88.428 repov (Novak, str. 384), proti koncu stoletja pa precej manj. To je obdobje, ko je vedno bolj zamiralo tudi pridelovanje volne v oblačilne namene, ohranjalo se je le še v hribovitejših območjih, npr. na Gorenjskem, Štajerskem in

Dolenjskem, kot se poučimo leta 1873 za Gorjance (Trdina II, str. 541). Še naprej pa so ženske predle volno za ročno pletenje rokavic, nogavic, ženskih jopic (Makarovič, Zapiski).

Odmiranje obeh oblačilnih panog (platnarstva in suknarstva) je trajalo dobro stoletje. Povečana poraba tovarniških tkanin je do konca 19. stoletja zdesetkala poleg cehovskih tudi kmečke tkalce (gl. tudi Bras). Oblačilni obrtniki v agrarnem okolju so vedno bolj pogosto šivali obleko iz kupivnega blaga, sprva za praznjo, ob koncu stoletja pa tudi vsakdanjo. Modni časopisi, ki so v prvi polovici 19. stoletja povzročili poenotovanje plemiške in meščanske noše na Slovenskem „s takratnim oblačilnim videzom na drugih srednjeevropskih ozemljih“ (Baš, Kultura, str. 156), so vsaj že proti koncu 19. stoletja tu in tam zašli k podeželskim, zlasti trškim obrtnikom. Med knjigami podeželskih krojačev so tudi znane v slovenščini napisane knjige o krojaštvu iz konca 19. stoletja (npr. Kunc). Med krojaškimi in šiviljskimi strankami so bili poleg petičnejših in veljavnejših kmetov tudi drugi vaščani (Makarovič, Zapiski). Marsikje so bile družine gruntarjev poleg morebitnih učiteljev in nekaterih obrtnikov (npr. Črtice, str. 3) zgledi vsakokratne mestne, „purgarske“ oblačilne mode. V želji po izenačenju so jih posnemali tudi manj premožni in manj ugledni vaščani. Oblačilno posnemanje pa je bilo praviloma v skladu z gmojnimi možnostmi nosilcev in z njihovim odnosom do sprejemanja in preoblikovanja vsakokratne oblačilne mode in osebne oblačilne izraza.

Viri in literatura

- Alešovec — J. Alešovec, Kako sem se jaz likal, Ljubljana 1884.
- Arko — J. Arko, Zahvala za Skaruškimi pogorelcem podeljena darila, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči VIII, Ljubljana 1850.
- Arsenovič — N. Arsenovič, Upodobitve slovenskih ljudskih noš, leta 1870, Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.
- Barle — J. Barle, Iz narodne zakladnice, Letopis Matice Slovenske, za leto 1893.
- Baš, Kultura — A. Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času, Ljubljana 1987.
- Baš, Opisi — A. Baš, Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja, Gradivo za narodopisje Slovencev, Ljubljana 1984 — V tem delu je med drugim prevedeno v slovenščino tudi gradivo t.i. Göthove serije (Kuret I, str. 7 ss) in Deželnega prezidija (Arhiv Slovenije). Podpisana sem v svojih delih o noši (Makarovič I, Makarovič II), izrabila velik del omenjenega gradiva. Zato je tudi v pričujočem članku gradivo večinoma navedeno po primarnih virih. Ko navajam prevode, citiram Baševo delo.
- Bellosics — V. Bellosics, Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitatz, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Ungarn IV, Wien 1896.
- Bele Vode — Poročilo kuracije Bele Vode, 1845, Göthova topografija (odslej GT), mapa 11, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani (odslej ISN).
- Benesch — V. Benesch, Upodobitve noš in krajin z nošami, Grafični kabinet Narodnega muzeja.
- Benkov — T. Benkov, Narodske starice, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči IX, Ljubljana 1851.
- Beseda — Keršanska beseda o spominu sv. Joana Kerstnika, Drobtnice za novo leto 1856, XI, Celovec.

- Bilc — Bilc, Čičarija in pa Čiči, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XIV, Ljubljana 1856.
- Bistra — Poročilo okrajne gosposke Bistra, 1838, spis 1512, Deželno predsedstvo v Ljubljani, Arhiv SR Slovenije v Ljubljani (odslej DP AS).
- Bleiweis — Dr. Bleiweis, Popis obrtniške razstave v Ljubljani, Kmetijske in rokodelske novice II, Ljubljana 1844.
- Bleiweis, Suknarji — Dr. Bleiweis, Zbudite se gorenski suknarji, Kmetijske in rokodelske novice I, Ljubljana 1843.
- Boštanj — Poročilo okrajne gosposke Boštanj, 1838, spis 1516, DS AS.
- Božičnica — Novice gospodarske, obrtniške in narodne LVI, Ljubljana 1898.
- Bras — M. Bras (članek v pričujočem SE).
- Brejčeva — M. Brejčeva, Slovenske narodne noše na Koroškem, Etnolog V—VI, Ljubljana 1933.
- Brestanica — Poročilo nabornega okraja Brestanica, 1810, GT, mapa 34, ISN.
- Brežice — Poročilo fizikatnega distrikta Brežice, 1841 GT, mapa 24, ISN.
- Bunc — F. Bunc, Ženitnine Slovincov na Krasu, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XIV, Ljubljana 1856.
- C — C., Žalostna pustna zgodba, Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846.
- Cafov — Cafov, Slovenska obleka pravih Pesničarjev na Štajerskim, Kmetijske in rokodelske novice VI, Ljubljana 1848.
- Cafov F. F. S. Cafov, Kmet na Tolminskem, Kmetijske in rokodelske novice VI, Ljubljana 1848.
- Csaplovics — J. Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungern, Pressburg 1829.
- Čitavnica — Dopisi, Iz Ljubljane 17. dne, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXI, Ljubljana 1863.
- Črni Vrh — Iz Črnega Vrha, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XLVIX, Ljubljana 1891.
- Črnomaljka — O narodni noši, Belokranjec, julij 1908.
- Črtice — Popotne črtice, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXXV, Ljubljana 1877.
- Deklica — M. Košuta, N. Kriščak, B. Pahor, F. Slavec, P. Suhadolc, D. Ule-Maver, B. Vatovec, Deklica podaj roko, Ljudski plesi, pesmi in noša Slovencev v Italiji, Trst 1985.
- Delimarič — M. Delimarič, Beli Kranjci unikraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic, Kmetijske in rokodelske, novice III, Ljubljana 1845.
- Despot — M. Despot, Maximilian Fischl o Istri 1800 godine, Jadranski zbornik, Prilozi za povijest Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, Vol, 11, Rijeka—Pula 1983.
- Dobje pri Planini — Poročilo župnije Dobje, 1846, GT, mapa 47, ISN.
- Dobrla ves — Poročilo okrajne gosposke Dobrla ves, 1838, spis 46/16, DPAS.
- Dopisi — Dopisi, -v-, Iz Predoselj 13. sept., Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXIII, Ljubljana 1865.
- Družina — Od družine, Kmetijske in rokodelske novice III, Ljubljana 1845.
- Dular — O. Dular, Železna Kapla in njena okolica na spodnjem Koroškem, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXII, Ljubljana 1864.
- Erjavec, 1875 — F. Erjavec, Iz potne torbe, Letopis matice slovenske 1875.
- Erjavec, 1880 — F. Erjavec, Iz potne torbe, Letopis matice slovenske, 1870.
- F. K — F. K. Žalostna in vesela velika noč, Koledarček družbe svetega Mohora za navadno leto 1870, V Celovcu 1869.

- Fala — Poročilo nabornega okraja Fala, 1812, GT, mapa 71, ISN.
- Fekonja — Pot v gornje strani, Pisma Stanka Vraza, Slovenski narod, 1879.
- Geramb — V. Geramb, K. Mautner, Steirisches Trachtenbuch II, Graz 1935—1939.
- Gestrin — F. Gestrin, V. Melik, Slovenska zgodovina, Ljubljana 1948.
- Glavarstvo — Postojinsko okrajno glavarstvo, Zemljepisni in zgodovinski opis, V Postojini 1889.
- Globočnik — Odperto pisemce „Novicam“ Ženske, šalobarde v obročih, Novice gospodarske, obertniške in narodne XVII, Ljubljana 1859.
- Goldenstein — F.K. von Goldenstein, Upodobitve noš za Korytkovo zbirko Słowianszczyzna, Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja.
- Gomilsko — Poročilo lokacije Gomilsko, 1840, GT, mapa 87, ISN.
- Hauptman — S. Hauptman, Kozjak, Popotnik VII, 1886.
- Heinko II — M. Heinko, Skizzen aus Krain II, Reifnitz, Carniola IV, Laibach 1842.
- Heinko III — M. Heinko, Skizzen aus Krain III, Volkstrachten in Unterkrain, Carniola V, Laibach 1843.
- Hoff — H.G. Hoff, Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien I, Laibach 1808.
- Holožan — (Holožan), Iz Haloz, Novice gospodarske, obertniške in narodne XIX, Ljubljana 1861.
- Hr. — Hr., Iz Ormoža na Štajerskem, Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči X, Ljubljana 1952.
- Hrastovec: Dolanci — Poročilo okrajne gosposke Hrastovec, 1815, GT, mapa 116, ISN.
- Hrastovec: Goričani — Poročilo okrajne gosposke Hrastovec, 1815, GT, mapa 116, ISN.
- Hrašovec — Fr. Hrašovec, Dopis iz Ormoža, Novice kmetijskih, obertniških in narodskih reči X, Ljubljana 1852.
- Idrija — Poročilo okrajne gosposke Idrija, 1838, spis 1512, DP AS.
- J. D — J. D., Dopis starih slovenskih mater iz uniga sveta svojim sedanjim unukinam, Novice kmetijskih, obertniških in narodskih reči X, Ljubljana 1852.
- J. G. V — J. G. V., Nošnja Slovencev tržaške okolice, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXII, Ljubljana 1864.
- Jarenina — Poročilo gosposke Jarenina, 1815, GT, mapa 128, ISN.
- Jenko — S. Jenko, Tilka, Zbrano delo II, Ljubljana 1965.
- Jurčič — J. Jurčič, Črta iz življenja političnega agitatorja, Zbrano delo IV, Ljubljana 1951.
- Kalobje — Poročilo župnije Kalobje, 1846, GT, mapa 143, ISN.
- Kamna G. — Novice, Lepo božičnico... Novice gospodarske, obrtniške in narodne LIII, Ljubljana 1895.
- Kapla — Poročilo gosposke Kapla, 1838, spis 4616, DP AS.
- Kardelj — E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957.
- Keršič — I. Keršič (članek v pričujočem SE).
- Kobe — J. Kobe, Beli Kranjci unkray hribov Gorjancov in Kočevarjev ob reki Kolpi od Metlike do Osilnice, Kmetijske in rokodelske novice V, Ljubljana 1847.
- Kobe A. — K. Kobe-Arzenšek, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem, Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije 14, Ljubljana 1968.
- Kociančič — S. Kociančič, Zgodovinske drobtinice po Goriškem nabrane v letu 1853, Šolski prijatelj IV, 1855.
- Konšek, Nova ustava in Judje, Slovenija II, Ljubljana 1849.
- Konjice — Poročilo okraja državne gosposke Konjice, 1812, GT, mapa 349, ISN.
- Korban — J. Korban, Kratak ozir na Poljance, Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči VII, Ljubljana 1849.

- Kordesch — Erklärung der heutigen Bilderbeigabe (slike noš so opisane po mesecih, od januarja do decembra), Carniola VI, Laibach 1844.
- Kordesch — L. Kordesch, Die Tracht der alten krainischen Slaven, Carniola II, Laibach 1839/1840.
- Kostanjevica — Poročilo okrajne gosposke Kostanjevica, 1838, spis 1516, DP AS.
- Kotnik I — F. Kotnik, Narodna noša v Mežiški dolini, Naš dom XVIII, 1926.
- Kotnik II — F. Kotnik, O narodni noši v Savinjski dolini, Naš dom XVIII, 1926.
- Kotnik III — Narodna noša v Laškem okraju, Naš dom XIX, 1927.
- Kotnik, Sukno — F. Kotnik, O valjanju domačega sukna, Slovenski etnograf II, Ljubljana 1949.
- Kovačič — F. Kovačič, Stara narodna noša okoli Ljutomera, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1922.
- Kovačič, Trg — Trg Središče, Maribor 1910.
- Kremenšek — S. Kremenšek, Vladimir Bogdanovič Bronevskij, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije — 1, Ljubljana 1982.
- Kreml — A. Kreml, Dogodivščine štajerske zemle, V Gradci 1845.
- Kresz — M. Kresz, Ungarische Bauertrachten, Budapest 1957.
- Krickel — A. J., Krickel, Fussreise durch den grössten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829 II, Wien 1830.
- Križnogorski — Šeprun ali pastirski deževni plajšč in cokle, Novice gospodarske, obrtniške in narodske XIV, Ljubljana 1856.
- Krka — Poročilo gosposke Kr, a 1838, spis 4616, DP AS.
- Kruh — Daj nam dans naš vsakdanji kruh, Kmetijske in rokodelske novice III, Ljubljana 1845.
- Krupa — Poročilo okrajne gosposke Krupa, 1838, 1516, DP AS.
- Kunc — M. Kunc, Knjiga krojaštva, Ljubljana 1890, Ljubljana 1893.
- Lavtižar — J. Lavtižar, Kranjska Sibirija, Planinski vestnik XII, 1905.
- Lesar — A. Lesar, II. Jernejček gre v šolo, Koledarček družbe svetega Mohora za navadno leto 1866, V Celovcu 1865.
- Levstik — F. Levstik, Iz minule srečne mladosti, Pokljuk, Popotovanje iz Litije do Čateža, izbrano delo, Ljubljana 1976.
- Lippich — F. W. Lippich, Topografie der K. k. Provinzialhauptstadt Laibach, Laibach 1834.
- Lišpanje — Davki, ki si jih ljudje sami nakladajo, Potratno lišpanje, Novice kmetijskih, obrtniških in narodskih reči XIII, Ljubljana 1855.
- Ljubljana — Dopisi, Iz Ljubljane, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXIII, Ljubljana 1865.
- Ljudmila — Ludmila, Slavjanska serčnost, Slovenska Bčela II/2, Celovec 1851.
- Lokar — J. Lokar, Iz Bele krajine, Carintia II, 1911.
- Ložar, Rokavci — Ložar, Rokavci v slovenskih nošah, Etnolog XVII, Ljubljana 1952.
- Ložar, Noša — M. Ložar, Slovenska ljudska noša, Narodopisje Slovencev II, Ljubljana 1952.
- Luče — Poročila župnije Luče, 1846, GT, mapa 209, ISN.
- Macher — M. Macher, Medizinisch-statistische Topografie des Herzogtumes Steiermark, Graz 1860.
- Makarovič, Umetnost — G. Makarovič, Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana 1981.
- Makarovič I — M. Makarovič, Slovenska kmečka noša od srede 19. stoletja do danes, Inauguralna disertacija, Ljubljana 1964.
- Makarovič II — M. Makarovič, Slovenska ljudska noša, Ljubljana 1971.

- Makarovič, Dobrepolje — M. Makarovič—M. Klarer, Dobrepolje, Ljubljana 1986.
- Makarovič, Istra — M. Makarovič—M. Klarer, Slovenska Istra, Ljubljana 1987.
- Makarovič, Rateče — Govorica noše ob primeru Rateč v Zgornji Savski dolini, Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978.
- Makarovič, Noša — M. Makarovič, Narodna noša, Slovenski etnograf XXII — IV, 1970—71, Ljubljana 1972.
- Makarovič, Srajce — M. Makarovič, Moške srajce slovenske kmečke noše, Slovenski etnograf XVIII—XIX, Ljubljana 1966.
- Makarovič, Zbirka — M. Makarovič, Tekstilna zbirka, Slovenski etnograf XXXII, 1982, Ljubljana 1983.
- Makarovič, Pokrivala — M. Makarovič — Vezena ženska pokrivala na Slovenskem, v: Nicklsbacher—Bregar—M. Makarovič, Ljudske vezenine na Slovenskem, Ljubljana 1970.
- Matičetov — M. Matičetov, Bala kraške neveste pred 100—130 leti, Ljudski tednik, Trst, 9. VI. 1950.
- Medvejšek. — Oporoka Katarine Medvejšek, St. Lenart v Zabukovju, 13. 1. 1836, Zgodovinski arhiv Celje, Okrajno sodišče Kozje, škatla 3.
- Melcer — D. Melcer, Ljubljanski časnik, Ljubljana 1851.
- Mencinger — J. Mencinger, Moja hoja na Triglav, Izbrano delo, Ljubljana 1976.
- Metlar — J. Metlar, Slovenski oglednik, Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1946.
- Mirna — Poročilo okrajne gosposke Mirna, 1838, spis 1516, DP AS.
- Mohorič — I. Mohorič, Škofjeloško platnarstvo in njegov zaton, Loški razgledi II, Škofja Loka 1955.
- Mokronog — Poročilo okrajne gosposke Mokronog, 1838, spis 1516, DP AS.
- Mrkun — A. Mrkun, Narodopisno blago iz Dobrepoljske doline, Etnolog VII, Ljubljana 1934.
- Mulec — K. Mulec, Običaji štajerskih Slovincov, Novice gospodarske, obrtnijske in narodske XIV, Ljubljana 1856.
- Musy — P. Musy, V mladosti je treba skerbeti, kako si svoje dni pošteno kruh služiti, Kmetijske in rokodelske novice III, Ljubljana 1845.
- Navratil — I. Navratil, Kako so Belim Kranjicam bili zatrti črni „repi“, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXXVII, Ljubljana 1879.
- Novak — V. Novak, 17. Živinoreja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1. zvezek, Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970.
- Novičar — Novičar, Pomenki zastran vprašanja o besednih rečeh Slovenije, Kmetijske in rokodelske novice VI, Ljubljana 1848.
- Novo mesto — Poročilo okrožja Novo mesto, 1838, GT, spis 1516, DP AS.
- Obleka — Stara obleka Gorencov, Novice kmetijskih, obrtnijskih in narodskih reči XI, Ljubljana 1853.
- Oglas — Največja razpošiljalnica blaga J. & S. Kessler, Brno, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XLVII, Ljubljana 1889.
- Oglednik — Slovenski oglednik, Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846.
- Ogrinec — P. Ogrinec, Največji revež, Koledar družbe svetega Mohora, 1877.
- Oporoka J. S — J. Šliker (Josef Schliebier) v vasi Jevševec in Uršula Jerneja Kregarja iz Stovnika, dne 7. februarja 1811, AS, Dolski arhiv, fasc. 26.
- Orel — B. Orel, Slovenska ljudska noša v zbirki Nikole Arsenovića, v: Zbornik etnografskog muzeja u Beogradu, Beograd 1953.
- Ormož — Poročilo nabornega okraja Ormož, GT, mapa 247, ISN.

- Osoje — Poročilo okrajne gosposke Osoje, 1838, spis 4616, DP AS.
 P — P., Od Bohinja Kaj, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči IX, Ljubljana 1851.
- Pajak — J. Pajak, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884.
- Pajk — J. Pajk, Noša štajerskih Slovencev, Zora V, 1876.
- Perpar — Fr. Perpar, Zakaj kmečko gospodarstvo propada?, Koledar družbe sv. Mohorja za prestopno leto 1896, Celovec.
- Pevce — Poharski pevec, Prevzetnija kmetov, Drobotnice za novo leto 1846.
- Planina — Poročilo okrajne gosposke Planina, 1838, spis 1512, DP AS.
- Pliberk — Poročilo okrajne gosposke Pliberk, 1838, spis 4616, DP AS.
- Podlipski — Podlipski, Smešna noša o ženitninah, Novice kmetijskih, rokodelskih in narodskih reči VII, Ljubljana 1849.
- Podsreda — Poročilo gosposke Podsreda, 1838, GT, mapa 273, ISN.
- Poljane — Poročilo okrajne gosposke Poljane, 1838, spis 1516, DP AS.
- Ponikva — Poročilo župnije Ponikve, 1843, GT, mapa 286, ISN.
- Popis — Popis obertniske razstave v Ljubljani, Kmetijske in rokodelske novice II, Ljubljana 1844.
- Postojna — Poročilo okrajne gosposke Postojna, 1838, spis 161, DP AS.
- Požek — Požek, Ženitba v Belokranjski, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXXV, Ljubljana 1877.
- Prem — Poročilo okrajne gosposke Prem, 1838, spis 1521, DP AS.
- Prigodbe — Nekatere prigodbe iz življenja dveh umnih kmetovavcev, Janeza in Mete, Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846.
- Prijatelj — I. Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev, Ljubljana 1938.
- Protocol I — Protocoll, Steuergemeinde Schwarzenbach, Schwarzenbach am 23 ten May 1833, Franciscejski kataster, Arhiv Slovenije.
- Protocoll II — Protocoll Steuergemeinde Zell bei der Pfarr, št. 528/14, 12. 6. 1833, Koroški deželni arhiv v Celovcu.
- Procesia — Procesia presv. rešniga Telesa pri starih Slavenih na Laškim, Slovenska Bčela IV, Celovec 1853.
- Puff II — Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde den Steiermark und der an dieselbe grenzenden Länder, Graz 1853.
- Ravno polje — Poročilo okrajne gosposke Ravno polje (pri Ptuj), 1811, GT, mapa 294 a DP AS.
- Razdelitev — Razdelitev obleke revnim učencem, Novice gospodarske, obrtniške in narodne, Ljubljana 1892.
- Reziani — Slovenski prijatelj, časopis za šolo in dom, Celovec 1856.
- Ribnica — Poročilo okrajne gosposke Ribnica, 1838, spis 1516, DP AS.
- Ripšl — D. F. Ripšl, Svatbine navade štajerskih Slovencev okoli Laškega, Slovenski glasnik, 2. zvezek, Celovec 1858.
- Rogatec — Poročilo nabornega okraja gosposke Rogatec, 1811, GT, mapa 317, ISN.
- Rohrer — J. Rohrer, Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie I, Wien 1804.
- Rozman — Rozman, V. Ana Ribežl Brežnica (Pobožna kmetiška žena), Drobotnice 1855, X, V Celovcu.
- Rožek — Poročilo okrajne gosposke Rožek, 1838, spis 4616, DP AS.
- Ruperčvrh — Poročilo okrajne gosposke Ruperčvrh, 1838, spis 1516, DP AS.
- Russ — K. Russ, Upodobitve noš v delu pod iztočnico Geramb.
- Rutar I — S. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Ljubljana 1893.

- Rutar II — S. Rutar, Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra, Ljubljana 1896.
- Rutar III — S. Rutar, Beneška Slovenija, Ljubljana 1899.
- S. P — Prem 11. Sushza 1844, Njih svesti bravzi in poshteni Premzi, Kmetijske in rokodelske novize II, Ljubljana 1844.
- Saria — B. Saria, Narodopisno iz Simon Povodnovega dela Bürgerliches Lesebuch, Etnolog V—VI, Ljubljana 1933.
- Seidl — J. G. Seidl, Wanderungen durch Steiermark, Leipzig 1841—42.
- SEM — Slovenski etnografski muzej, Depo tekstilne zbirke v Škofji Loki.
- Senožeče — Poročilo okrajne gosposke Senožeče, 1838, spis 1512, DP AS.
- Sič — A. Sič, Slovenske narodne noše, 2. izd., Ljubljana 1927.
- Sirk — Inventar bale in Pogodba dote Ivane rojene Sirk, poročene Sedmak — št. 18. v Sv. Križu, dne 20. 11. 1893.
- Skaberne — Popis inventarja, 8. 3. 1839 umrlega Luke Skaberneta, Zgodovinski arhiv Celje, Zapuščinski zapisniki, Okrajno sodišče Kozje, škatla 3.
- Skraber — A. Skraber, Der Exaudi — Markt zu Sittich in Unterkrain, Carniolia VI, Laibach 1844.
- Slivnica — Poročilo okraja gosposke grad Slivnica, 1814, GT, mapa 346a, ISN.
- Slomšek, Blashe in Neshiza v nedelski šoli, V Zeli 1842.
- Slovenjgradec — Poročilo distriktnega fizikata Slovenjgradec, 1842, GT, mapa 347, ISN.
- Snežnik — Poročilo okrajne gosposke Snežnik, 1838, spis 1512, SIN
- Solčava — Poročilo župnije Solčava, 1846, GT, mapa 351, ISN.
- Spinčić — A. Spinčić, Volksleben der Slaven in Istrien, Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Kuestenland, Wien 1891.
- Sreznjevski — Cosmorama Pittorico 1841.
- Stična — Poročilo okrajne gosposke Stična, 1838, spis 1516, ISN.
- Studenice — Poročilo državne gosposke Studenice, 1811, GT, mapa 380.
- Svarilo — Mnogovrstne novice, Svarilo, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXXV, Ljubljana 1877.
- Šantel — S. Šantel, O ženski narodni noši v Julijski krajini, Jadranski koledar 1935.
- Šašelj I — Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada I, 1906.
- Šašelj II — Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada II, 1909.
- Šehel — J. Šehel, Žena — da je kaj!, Drobtnice za novo leto 1857, XII, Celovec.
- Šege — Ženitvanske šege Slovincov Goriške doline, Novice kmetijskih, obrtnijskih in narodskih reči XII, Ljubljana 1954.
- Šentvid pri Planini — Poročilo župnije Šentvid pri Planini, 1846, GT, mapa 397, ISN.
- Šentvid pri Ponikvi — Poročilo župnije Šentvid pri Ponikvi, 1847, GT, mapa 448, ISN.
- Šmarje pri Jelšah — Poročilo dekanjske župnije Šmarje pri Jelšah, 1846, GT, mapa 403, ISN.
- Šmihel nad Mozirjem — Poročilo lokalije Šmihel nad Mozirjem, 1846, GT, mapa 411, ISN
- Šmohor — Poročilo okrajne gosposke Šmohor, 1838, spis 4616, DP AS.
- Šorn — J. Šorn, Začetki industrije na Slovenskem Ljubljana 1984.
- Štrajbarjev turn — Poročilo okrajne gosposke Štrajbarjev turn, 1838, spis 1515, DP AS.
- Štrekelj — I. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi III, Ljubljana 1904—1907.
- Štritof — A. Štritof, Slovenski pevci na Dunaju, Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1898, Celovec.
- Tinje — Poročilo župnije Tinje, 1846, GT, mapa 424, ISN.
- Tomažič — T. Tomažič (članek je objavljen v pričujočem SE).

- Torkar — M. Torkar, Iz. Mozlja 20. okt., Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXXII, Ljubljana 1874.
- Tomasin — P. Tomasin, Volkscharakteristik in der Umgebung von Triest, Die österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Das Küstenland, Wien 1891.
- Trdina I — Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine, 1. knjiga, Ljubljana 1987.
- Trdina II — Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine, 2. knjiga, Ljubljana 1987.
- Trdina III — Podobe prednikov, Zapiski Janeza Trdine, 3. knjiga, Ljubljana 1987.
- Trbovlje — J. Trdina, Nekdanji Mengšanje, isti, Spomini starega Mengšana, Zbrano delo II, Ljubljana 1984.
- Trebnje — Poročilo okrajne gosposke Trebnje, 1838, spis 151, DP AS.
- Ubogi — Razdelitev obleke ubogim... Novice gospodarske, obrtniške in narodne LII, Ljubljana 1894.
- Velika N. — Poročilo župnije Velika Nedelja, 1846, GT, mapa 443, ISN.
- Verdelski — J. G. Verdelski, Iz opisa Patonovega potovanja po jugoslovanskih krajih, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XXI, Ljubljana 1863.
- Vertačnik — Zapuščina Marije Vertačnik, 1. 12. 1838, Zgodovinski arhiv Celje, Zapuščinski zapiski, Okrajno sodišče Kozje, škatla 3.
- Vetrinj — Poročilo okrajne gosposke Vetrinj, 1838, spis 4616 DP AS.
- Vidmar — F. Vidmar, Potopis po Istri od Tersta do Pazina, Novice gospodarske, obrtniške in narodne, XV, Ljubljana 1857.
- Vilfan — S. Vilfan, Predpisi o obleki in blagu v policijskih redih 16. stoletja, Slovenski etnograf II, Ljubljana 1949.
- Vipava — Poročila okrajne gosposke Vipava, 1838, spis 1512, DP AS.
- Višnja g. — Poročilo okrajne gosposke Višnja gora, 1838, spis 1512, DP AS.
- Vitomar — Vitomar, Pisma o Slovencih in Slovenkah, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XV, Ljubljana 1857.
- Vrhovec — J. Vrhovec, Cesarjev prihod, Koledar družbe sv. Mohora za navadno leto 1885, V Celovcu 1884.
- Vrhovnik — I. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljana, Ljubljana 1933.
- Vurnik I — S. Vurnik, Doneski k študiju slovenske avbe, Ljubljana 1926, Etnolog.
- Vurnik II — Slovenska peča, Ljubljana 1928, Etnolog II.
- Woltersdorf — E. Woltersdorf, Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner, Wien 1812.
- Zapuščina — Zapuščina Marije Pečovnik, zapisnik z dne 27. novembra 1842, Zgodovinski arhiv Celje, Zapuščinski zapiski, Okrajno sodišče Kozje, škatla 3.
- Zarnik — En teden na Dolenskem, Novice gospodarske, obrtniške in narodne, XXIII, Ljubljana 1865.
- Zdešar — A. Zdešar, Istrijski Slovenci med Tržaškim in Reškim morjem, Kmetijske in rokodelske novice VI, Ljubljana 1848.
- Zupančič — V. Zupančič, Popotovanje po Istri, Slovenski glasnik X, Celovec 1867.
- Žovnek — Poročilo okrajne gosposke Žovnek, 1838, spis 4616, DP AS.
- Žurman — J. Žurman, Narodne šege štajarskih Slovencev, Ženitovanje okoli Rogatca na Štajerskem, Novice gospodarske, obrtniške in narodne XVII, Ljubljana 1859.
- Žusem — Poročilo župnije Žusem, 1846, mapa 505, ISN.

Summary

The principal findings of the article *The Clothing Culture of the Agrarian Population in the 19th Century* are:

1. Due to the intensive social and economic changes, the 19th century saw a most dynamic development of the Slovene national costume. As to the formal appearance, there were two different types of the costume; in the transitory period between the 18th and the 19th century until around 1870, considerable differences in the costume of particular provinces and some smaller regions were still noticeable. Differences in the cuts, textiles and colours of male and female dresses were even more noticeable when compared to the contemporary wear of the townspeople. On the basis of form, cut and morphological criterion, one could, in this time, distinguish between three big clothing districts with their respective costumes, i.e. the Alpine, the Pannonic and the Mediterranean clothing region.

The differences in costume, on the basis of which inhabitants of particular regions were clearly distinguishable, were gradually diminishing from the midst of the 19th century. Towards the end of the 19th century the costume of peasant population changed to such a great extent that a similar, if not even formally uniform clothing appearance prevailed in almost the whole Slovene territory.

2. In the middle of the 19th century and onwards, festive costume of the agrarian environment was gradually changing under the influence of the town fashion of clothing. At first, changes were more observable in textiles.

Home women cloths (linen, sackcloth, woolen cloth) were superseded by industrial textiles. In the course of time, also cuts of peasant wear got under the influence of the town clothing fashion. But the process of introducing a more up-to-date style of dressing was not quite equable. Especially the clothing style of the Alpine region was keeping up with the simpler town fashion even before the midst of the 19th century. The wear of the greater part of the Alpine region was the most developed clothing form in the entire Slovenia at that time. But in some parts of the Slovene territory the development of clothing was much slower even in the last decades of the 19th century, especially in the regions and provinces with lower standard of living like the Bela krajina and Prekmurje regions, and Slovene Istra. These were mostly out-of-the-way regions with bad traffic connections where cultural changes were on the whole very slow to come.

3. The development of peasant costume was not quite uniform. There were certain factors regulating it, and the significance of their influence upon forming of the costume and upon the promptness of response to contemporary fashion of clothing varied according to the period. The most important, mutually intertwined factors were: wealth, geographic position, the purpose of the costume, age and the sex of the person. Or, to be more precise: younger and wealthier people living near towns were on the whole much quicker to follow the contemporary fashion of dressing than old and poor people or those living in remote villages.
4. Beside protection of the body clothes had several other functions and meanings in the 19th century as well. They were usually expressed with the entire clothing but sometimes just certain garments or even decoration were sufficient. In this sense, the co-

stume of agrarian regions served as the distinctive element of the respective province until the seventh decade of the 19th century and in some regions even later on. Social distinctions in clothing were noticeable on different levels. As a rule, festive clothes functioned as an element of distinction between the poorer and the wealthier villagers. However, there were exceptions to the rule, for example servants trying to conceal their low social status by wearing showy dresses. Beside the fundamental distinction between the working and the festive costume, clothes differed with respect to occasions as well. There were certain distinctions in the clothing of old and young people, married and single, winter and summer costumes. In the 19th century clothing and certain pieces of clothes had other functions as well. Clothes were a part of the payment to domestic servants and farmhands. Certain items of clothing were, according to the unwritten rules of the folk lore, the obligatory wedding gift. Wills and legacy records testify to the meaning and value clothes had in the former times.

Clothes were, besides board and lodging, the main constituent of the alimony of parents which was written down in the contract.

5. The formal and substantial changes in the peasant costume of the 19th century were made possible by the social and economic changes that began already at the end of the 18th century. Their influence upon the simultaneous development of the costume in the agrarian regions is noticeable on different levels, as in also the case with some other constituents of the peasant culture.